

NÉPOKTATÁSUNK BŰNEI

ÍRTA

KUNFI ZSIGMOND

1908

DEUTSCH ZSIGMOND ÉS TÁRSA KÖNYVKERESKEDÉSE
BUDAPEST, V., DOROTTYA-UTCA |

A

kik nálunk a közérdeklődés útirányát megszabják: politikusok és írók nem ismerik azt az iskolát, amelyben Magyarország népét tanítják. Nem ismerik a közvélemény csinálói a falvak iskoláit. Hiszen egy részük városokban növekedett föl, városi iskolákba járt. Aki meg faluról indult el közülök, az az urasági kastély meg vadaskert tájékáról való. Az illető a vagyonos szülők nem igen engedték el a közös, osztatlan iskolába, egy padra a béresnek meg a zsidó szatócsnak gyermekével. A házi tanító szárnyai alól röppentek ki ez ifjú sasok és a szolgabírói, főispáni, képviselői, miniszteri csúcsok felé irányzott egyenes röpülésükben jó, hogyha átszelték a levegőt a falusi iskola teteje fölött. Csak ez a tény, hogy nálunk a népiskola valóban és tisztára a népnek iskolája, amelybe a vagyonos szülők gyermeke csak nagy ritkán téved be a falún, teszi érthetővé azt, hogy Magyarországon az átlagosan művelt vagy átlagosan műveletlen ember jobban tájékozott a japánok testi nevelésével kapcsolatos dolgokról, mint arról, hogy miképpen és mire tanítják a népet

az országnak vagy tízezer falusi iskolájában. Az a nagy némaság, amely a nép iskolája körül nálunk uralkodik, az érdeklődésnek az a tökéletes hiánya, amely a Holnap Fejedelmét formáló intézménnyel való nemtörődésnek a szomorú jele: mind azt mutatja, hogy a népiskola Magyarországon azoknak a tanító- és nevelőintézete, akik ezer esztendő óta dolgoznak, tűnnek és hallgatnak ebben az országban. Azok közül, akik tudták, mi fajta dolog ez a népiskola, némelyek nem szóltak, mivel az iskola körül való csönd nagy szövetségese volt boldogulásuknak; mások nem, mivel egy pár esztendő előtt olyan levegő volt itten, hogy az ilyen panaszokat vivő hanghullámok abban nem terjedhettek; megint mások nem, mert ugyan kinek van kedve siket fülek vagy embernemlakta pusztaságok közepette szólani? Így növekedett meg a magyar nép iskolája azzá, ami ma; a földesúri és papi hatalom elsőrendű támasztékává. Amiképen a szentjánosbogárnak sötétségre van szüksége, hogy világíthasson, akképen van ennek a népiskolának szüksége az ismeretlenségre, hogy ebben a mai mivoltában megállhasson. A nemtörődésből szőtt sűrű fátyolt, az érdeklődés hiányából leszállt ködöt próbáljuk majd kissé oszlatni, megemelni avval, amit el akarunk mondani a magyar népoktatásról és bűneiről.

I.

A tanítás szervezete.

1. Az osztatlan iskola.

A legtöbb ember sivár emlékekkel tud csak iskolai életére gondolni. Fél minden hivatalos iskolai szótól. Életének abban a szakaszában, amely az ő népiskolából való kikerülte és fiának vagy lányának oda való bekerülte között eltelik, a legkisebb gondja is nagyobbannál, hogy van és ha már van, hát milyen is az a népiskola. Kevés embernek van ezért világos és pontos tudása arról, hogy micsoda a népiskolának nálunk leginkább elterjedt fajtája: az osztatlan népiskola.

Az osztatlan népiskolában egy tanító tanít egyszerre, egy helyen négy-öt-hat különféle osztályba járó tanulót, akiknek száma 80-tól 300-ig ingadozik. Julius Caesarról, Napóleonnól jegyezte fel csodaképen az anekdotás történelemírás, hogy utasítást adtak, beszélgettek, sakkot játszottak és gondolkodtak egyszerre. A magyarországi osztatlan iskolában működő néptanítók mindegyikének ilyen három-négyfigyelmű embernek kell lennie, hogy egyszerre tanítson, neveljen, fegyelmezzen öt-hat osztályba járó fiúkat. Látsz egy putrit: ha mondják, nem akarod elhinni, hogy ez az iskola. Belépsz valahova egy odúba: tanteremnek nevezik fájdalmas nagyzási hóbortból. A padló nagy területen ki van rothadva. A falak nyirkosak. Egy nagy térkép, néhány növényt vagy hazafias jelenetet ábrázoló történelmi kép

lerohadt a nedves falról és cafatokban csüng alá. Ha hideg van, nem lehet fűteni. Nemcsak azért és akkor nem, amikor a tanulók nem hoznak fát magukkal, hanem akkor sem, ha hoznak. Rozoga, megrepedezett vas-kályha telepipálja füstjével a tantermet. Ha becsukják az ablakot, a füst marja ki szemüket, ha kinyitják, a hideg miatt hullik ki az apró emberkék kezéből a palavessző. Ha írni kellene, a gyerekek fele feláll, mert csak így jut hely a kicsiny könyököknek a padon. Ez: a tanulók egy részének a padból való kiállítása egyébként állandóan meghonosult tanítási módszere az osztatlan iskolának.

Más kép. Télen nem lehet tanítani, mert az iskola-fentartó hitközség nem ad fát, kérjen a tanító a gyerekektől. Ezeknek szülői örülnek, ha van otthon mivel fűteni, nemhogy még az iskolába is küldenének. „Fújjon a tanító a markába, melegedjen úgy.” Megenyhül az idő, ellehet az ember fűtetlen szobában is. A tanító összetrombitálja az iskolához még hozzá sem szokott és máris elszokott gyermekeket, tanítana is, de megint nem lehet. A téglával kirakott tanterem falán mindenfelé kis források bugyognak ki, és az agyagpadlón bokáig ér a víz. Amire felszárad, arra megindul a mezei munka és megindul vele a gyermekmunka is. Az üres iskola láttára a tanító, amíg fiatal, lelkiismeretes és azt gondolja, ennek másképen kell lennie, szalad a községi előljáráshoz és bírságolás céljából bejelenti a mulasztókat. Később: maga is örül, hogy nem kell iskolát tartania. Hiszen neki is van földecskéje, kertecskéje s más egyebe, amit meg kell művelni. Ha a tanító ebbe nem akar belenyugodni, ha sürgeti, hogy tatarozzák ki az iskolát, amelynek teteje bedűléssel fenyeget tanítót, tanulót: az ilyen akadékoskodó tanító ellen a községi vagy hitfelekezeti iskolaszék panaszt tesz a közigazgatási bizottságnál és nem egyszer vizsgálat a vége az eféle izgásgáznak.

Az üresség a leggyakoribb vendége az osztatlan népiskola tantermének. Ha azonban egyszer-másszor „mégis összegyűlik a falu iskolaköteles ifjúsága, akkor a tanító is elmondhatja az egyszerű gazda imádságát: Adtál Uram esőt, de nincs köszönet benne. Bács-Bodrogmegyének, az ország egyik leggazdagabb vidékének Kerény nevű helységében egy tanító egy szobában „tanít” 148, egy másik 158, egy harmadik 162 tanulót. A szombathelyi róm. katolikus püspökség fenntartása alatt álló iskolák közül Salomvár községben 200, Adriáuc községben 207, Kethely községben 268 tanulót tanít az a szerencsétlen kultúrparia, akit tanítónak csak csúfságból lehet nevezni. Jász-Szent-Andráson, amelynek népnevelési előbbvitele az egri érsek Krisztustól rárótt kötelessége volna – elmenvén, tanítatok minden népeket – egy tanító 275 tanulót volna kénytelen tanítani. A magyarországi tanítók, különösen a hitvallásos iskolák tanítói nem panaszkodhatnak, hogy nem engedik hozzájuk a kisdedeket.

Hát még a tanítók, ezek a tyúkokkal, ocsúval, legeltetési joggal, tojással és darabfával fizetett tanítók! Van tanító, aki 160 korona évi fizetését a lakosoktól maga gyűjti össze, „mint az Alföld primitív faluiban a „csordás”. Van egy másik, aki szintén 160 korona évi fizetést kap, de télen és tavasszal soha nincsen otthon, mert ilyenkor az „esperes úr” szőlőjét kell munkálnia. Elbocsátani nem lehet, noha még írni-olvasni sem tanítja meg a falubeli gyermekeket, mert nem kapni mássik olyant, aki 160 korona évi fizetésért tanít és az esperes úr szőlőjét ingyen munkálja. Más tanítót pedig az esperes nem enged választani. Van közöttük olyan, aki – Hegedűs Lóránt kivándorlási tanulmányai során fedezte fel – olvasókönyvének csak három első oldalát tudja olvasni. Akad olyan, akinek becsületlen foglalkozása a szabóság (Nyitra-megye). Az arisztokratákról, a postamesterekről, a szövetkezeti bolt

kiszolgálóiról, kántorokról, jegyzőkről, énekvezérekről, orgonistákról nem is szólva. *)

Igaz, nem szabad azt mondani: íme, ez a magyarországi népoktatás. De tele kell kiabálni az országot annak a hírével, hogy ilyen állapotok is vannak, hogy ez is a magyarországi népoktatás. Még azt sem lehet mondani, hogy kivételes elszigetelt jelenségek ezek. Az osztatlan népiskola a mi népoktatásunknak uralkodó intézménye. Épület, tanulószám, tanítófizetés dolgában valamivel jobbak az átlagos állapotok. De ha meg lehet tenni azt, hogy külföldről idecsődített vendégeknek a budapesti modern iskolapalotákat mutatják meg magyar népoktatás gyanánt, akkor megengedett, sőt szükséges dolog az önismeret felkeltésére törekvő írónál egyet-kettőt a legsötétebb háttérű képekből megmutatni.

2. Tanítók és tanulók

Magyarország közoktatásügye 1905-ben című hivatalos jelentés szerint Magyarországon 16.510 elemi mindennapi iskola volt és ebből 11.360, vagyis 68,81% az osztatlan népiskola. Az összes iskolákba járt 2,462.000 tanuló, egy-egy iskolára esett tehát 149 tanuló. Ha már most számba vesszük, hogy az iskolák 67,19%-ban csak egy tanító működött, e két százalék-szám megközelítően egyforma nagysága jogosnak mutatja azt a következtetést, hogy az osztatlan és egytanítós jelző legtöbbször ugyanarra az iskolára illik rá és hogy ilyenformán minden száz iskola közül 68-ban egy-egy tanító 149 tanulót tanít. Ez oly óriási módon magas arányszám, aminőt alig találunk más államban. Rendelkezésemre álló statisztikai adatok szerint ugyanis

*) Lásd mindezekre vonatkozólag: a Somogyi Béla és Zigány Zoltán szerkesztésében megjelenő hetilapot: *Új Kor-szak*, a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének Lapja 1906-7. évfolyam igen sok számát.

egy iskolára esik 41 tanuló Finnországban, 43 tanuló Olaszországban, 62 tanuló Franciaországban, 64 tanuló Bulgáriában, 112 tanuló Belgiumban, 149 tanuló Magyarországon. Ha már most nem iskolákra, hanem tanítókra való arányszámot nézzük, akkor a következőszámokat nyerjük. Egy tanítóra esik 35 tanuló Finnországban, 36 tanuló az északamerikai Egyesült-Államokban, 42 tanuló Belgiumban, 46 tanuló Ausztriában, 63 tanuló Németországban és 82 tanuló Magyarországon. Az összehasonlítás kedvéért még ideírjuk,, hogy egy középiskolai tanárra jut nálunk átlagban 15 tanuló.

A következő táblázat összefoglalja és áttekinthetően mutatja meg az idevágó adatokat.

Országnevek	T a n u l ó k			Iskolák	Tanítók
	abszolút száma	egy iskolára	tanítóra	abszolút száma	
Amer. Egy. Áll.	1,560,000	?	36	?	430.000
Ausztria	361.800	?	46	?	78.025
Belgium	752.062	112	42	6,684	17,813
Bulgária	269,214	64	45	4,194	5,943
Finnország	86,936	41	35	2,115	2,479
Franciaország	5,539.299	62	?	84.299	?
Magyarország	2,462.000	149	82	16.510	29.798
Németország	8,660.000	?	62	?	137.500
Olaszország	2,590.674	43	?	59.633	?

Az a magyarországi tanító, aki átlagban 82 tanulót tanít, nem tudna eredményes munkát végezni akkor sem, ha mindannyiát ugyanarra az egy dologra. tanítaná. Milyen lehet az eredmény akkor, amikor a nagy számmal járó nehézségeket még betetézi a tanító munkájának osztályok szerint való elágazása. Ha semmi más okot nem lehetne felmutatni, ez is megértetné.

miért van Magyarországon az iskolakötelezettség kimondása után következő negyvenedik esztendőben még annyi írni-olvasni nem tudó ember, miért nem tud á hat évesnél idősebb lakoságnak 41% sem írni, sem olvasni. Ilyen tanítás, a növendékekkel való foglalkozásnak ilyen mértéke mellett, amelyet ezek a számok lehetővé tesznek, elgondolható, hogy milyen lábon áll azon 51 százalék jókora részének az írni-olvasni tudása, amelynek alapjait ezekben a nevelő intézetekben vették meg! Látni fogjuk, hogy a tanulók iskolába nem járása korrekтивuma ezeknek a nagy számoknak. De az orvosszer rosszabb a betegségnél, mert lelki halál, t Az iskolának osztatlan volta, a tanítónak tanulókkal való túlterhelése azonban csak egy fényfogó, amely nem engedi el a betű világosságát a népnek a nyomor, tudatlanság és bűn sötétségben élő fiaihoz. Egész halmaza van még nálunk az ilyen készülékeknek.

3. A tankötelezettség.

A törvény kimondja, hogy habtól tizenöt éves korig minden gyermek köteles iskolába járni. Az apára, aki a törvény rendelkezésének nem felel meg, bírságot ró ki a törvény, sőt ha iskolaiszonya erre sem szűnik, megfosztja apai jogaitól és gyámot rendel ki a fiú számára. Aki törvényeinknek, e szigorú rendelkezéseit olvassa, nem kételkedik egyetlen pillanatig sem abban, hogy a magyar törvényhozás valóban, komolyan akarta, hogy az ország népe tanuljon. Népoktatási törvényeinknek ezen rendelkezései idegen nyelvre fordítva igazán mutatósak. Hiszen a törvény az apai jogok és kötelességek egyik legfontosabbikává teszi a gyermekek iskoláztatását és a súlyosabb büntetéssel sújtja azt, aki a jog és kötelesség teljesítésében lanya. Ennél többet a méltányosság sérelme nélkül senki sem követelhet e téren az államtól. A reformáció az üdvö-

zülés feltételének tanítva a biblia olvasását, a túlvilági büntetéstől való félelmet állította az írás-olvasás megtanulásának szolgálatába. A modern magyar állam, nem bízhatván a távoli és bizonytalan mozgató erők hathatóságában, a földi büntetésekkel töri meg a művelődéstől nagyon is húzódkodó polgárainak rosszakaratát: Mindenki egyetérthet avval a felfogással, hogy hatásosabb a középszerű törvény, amelyet végrehajtanak, mint a legkitűnőbb törvény, amelyet nem hajtanak végre. Finnországban például nincsen kimondva a tankötelezettség, az országban mégis alig akad analfabéta. Nálunk a törvényben kimondott tankötelezettség ellenére is milliókra megy a számuk. A magyar törvényhozás ugyanis kimondta a tankötelezettséget, büntető szankcióval is látta el, de nem gondoskodott arról, hogy az ország népe eleget is tehessen törvényszabta kötelesegeinek. A tanköteles 3,125.121 gyermek közül 655.000 egyáltalán nem járt, nem iratkozott be iskolába, azon egyszerű okból, mert nem volt számukra iskola és tanító. Ennek a félmilliónál több gyermeknek szülőjét és gyámját az állam egyenesen rákényszeríti a törvények megszegésére; csak hogy az igazi törvénysértő ebben az esetben maga az államhatalom, amelynek nem ez az egyetlen végrehajthatatlan törvénye. A magyar törvénytár, a régi és új, majd minden nép főlemelő vagy védő törvényének, amelynek megszavazására a korviszonyok vagy más hatalmak kényszerítették rá a törvényhozást, ez a közös sorsa. Az adófizetési vagy katonáskodás! kötelezettségről gondoskodó törvények mind hiánytalanul, gyorsan, pontosan végrehajthatók. A tankötelezettségről rendelkező törvény végrehajtása azonban leküzdhetetlen akadályokba ütközik. A magyar törvényhozás és magyar állam hibájából most is félmilliónál több gyermek fog úgy felnőni, hogy meg lesz fosztva ama nagy politikai, gazdasági, művelődési előnyöktől, amelyek elválthatatlan velejárói az

írás-olvasás tudományának. Nincs pedig annyi gyermek számára egyáltalán iskola akkor, amikor ugyanaz a magyar törvényhozás a legelemibb politikai jognak, a választási jognak gyakorlását minden valószínűség szerint az írás-olvasás ismeretéhez akarja kötni. Vagyis jogokból való kizárással akarja megbüntetni azokat a polgárokat, akik iránt ő nem teljesítette kötelességeit. Miután már megbüntette őket egyszer avval, hogy nem adott módot számukra a tanulásra, most majd megbünteti őket másodszer avval, hogy a saját vétkeért kirekeszti őket a politikai jogokkal rendelkezők köréből. Ez a magyar állam valóságban egy megfordított Jézus: ez magára vette az egyház hite szerint a világ bűneit és lakolt a mások bűneiért, a magyar törvényhozás erkölcsével összefér az, hogy másokat lakoltasson a saját bűneiért.

4. Az elmaradók.

Egy félmilliónál több gyermek számára egyáltalán nincsen iskola. Ez szomorú tény, amelyet egyelőre tudomásul kell venni és vigasztalódnival avval, hogy 2,462.000 gyermek számára mégis van. A hivatalos kimutatás szerint ugyanis ennyi az iskolába járó tankötelesek száma. Ez a kifejezés: „iskolába járó” pontatlan. Így kell helyesen mondani: az iskolába beiratott tankötelesek száma. Mert e két dolog: iskolába beiratkozni és iskolába járni egyáltalán nem azonos jelentésű.

Ugyanis 1904. szeptemberében beiratkozott az elemi iskolákba: 2,462.000 tanuló. 1905.júniusban, az iskolai év végére maradt ezekből: 1,818.917 tanuló. Évközben elmaradt vagyis iskolába egyáltalán nem járt **643.083** tanuló.

Ha már most az iskolába be sem iratkozott és az onnan kimaradt tanulók számát összegezzük, akkor azt az eredményt kapjuk, hogy az 1904/5. iskolai évben a tanköteles gyermekek közül semminemű tanításban nem volt része **1,298.083** tanulóknak.

Ha még megkopogtatjuk kissé a hivatalos kimutatás számait, abban még találunk néhány különösen érdekes tény: 8-10 hónap a rendes iskolai év. Tudjuk, hogy az ünnepek, szünetek leszámításával alig jut 6 hónap a tanításra. A falusi népiskolák ezt az időt még meg szokták csorbítani. Az átlagos iskolai munkaidő a faluhelyen 8 hónap. Már most azt olvassuk a hivatalos statisztikában, hogy nyolc hónapnál is rövidebb ideig folyt a tanítás:

103 iskolában	10.452	tanulóval	helyiség hiánya miatt
307 „	18.799	„	tanító
445 „	31.827	„	az iskola késői megnyitása miatt
1174 „	99.800	„	az iskola korai be- zárása miatt
95 „	6.247	„	„egyéb okból”.

Vagyis itt újból 167.255 tanulót kaptunk, aki jóformán semmi iskoláztatásban nem részesült. Azok a tanulók, akik mindezeknek a számoknak leszámításával megmaradtak és iskolába jártak, 11,818.988 félnapot mulasztottak igazolatlanul vagyis egyszerűen nem mentek el iskolába. Hogy ennek az utóbbi számnak a jelentőségét meg lehessen ítélni, összehasonlító adatokra van szükségünk. A középiskolai tanulók egy évi igazolatlan óramulasztásából egy tanulóra esik 0,19 igazolatlan óra, a népiskolai tanulók igazolatlan óramulasztásából egy tanulóra esik 15 óra, ha egy népiskolai félnapra három tanítási órát számít az ember. Ha már most mindezeket az adatokat összegezzük, azt az eredményt kapjuk, hogy (Magyarországon a tanköteles korban lévő gyermekek közül egymilliöttszáz-ezer nem részesül egyáltalán semmiféle oktatásban.

Olyan szám ez, amely minden figyelmet megérdemel és amelyet méltán állíthatunk oda nemzeti gya-

rapodásunk és dicsőségünk másik számokban kifejezhető ténye: a kivándoroltak számcsoportja mellé. Azt hiszem, kevés állam vetekedhetik a dolgokban velünk, alvélgre nem kis dolog évente kétszázötvenezer kivándorlót szállítani az amerikai nagyiparnak és 1,298.083 pár apró munkáskezet a magyarországi nagy-, közép- és kisbirtoknak, bányatulajdonosoknak, gyárosoknak. A munkálkodó nép felnőtt tagjainak az országból való menekülése olyan tömegjelenség, amelyet ma már mindenfelé észrevesznek. A munkálkodó nép még fel nem nőtt tagjainak, az iskolából való menekülése egy másik tömegjelenség, nagyobb és talán nem kevésbé végzetes hatású, mint amaz. Nem merész állítás azt „mondani, hogy egy töről sarjadzott mind a kettő. Elvégre egészen stilszerű dolog, hogy az állam és társadalom, amely majd felnőtt korában nem táplálja megfelelő módon a munkálkodó nép testét, mennél előbb rá akarja szoktatni a koplaltatásra avval; Hogy nem ad-táplálékot kiskorában a nép lelkének, szellemének.

Meg kell most vizsgálnunk még azt, hogy tesz-e s ha igen, mit a magyar állam ez ellen a súlyos lelki nyavalya ellen. Ötven-hatvan új népiskola felállítása évente, ez olyan ütemű javítás, amely mellett százötven év beletelik abba, amíg a mai tanköteleseket befogadni tudó elegendő iskola lesz. A másik fegyvere a hanyag tanköteles gyermekek szüleinek megbírságolása. Ennek használatáról is beszámol a hivatalos jelentés. Az 1904/5. iskolaévben igazolatlan óramulasztásokért kiszabott pénz-bírság 394.057 korona volt, amelyből a közigazgatási úton 58 ezer koronát hajtottak be. Aki csak valamennyire ismeri a magyar közigazgatás gépezetét, az tudja, hogy például az ebtartási szabályrendeletben foglalt tilalmak áthágásáért kirótt bírságpénzek behajtásában nem ennyire elnéző a nemes vármegye. Melyek az okai a gyermekek eme nagymérvű iskolakerülésének? Hiszen ez ellentétben van az emberi természet-

nek néhány igen mélygyökerű ösztönével: a gyermeki tudásvágygal meg a szülőknek avval a mindenfelé tapasztalható törekvésével, hogy gyermekükből különb embert neveljenek maguknál. De melyek az okai a közigazgatási hatóságok lanyhaságának, aminek a kirótt és behajtott bírságpénzek közötti különbség szemmel látható jele? Ellágyulással, szentimentalizmussal a magyar szolgabírói szellemet igazán nem lehet vádolni.

5. A gyermekmunka.

Mindkét rendbeli kérdésünkre megfelelnek a földművelésügyi miniszternek a mezőgazdasági munkabérek-ről készített hivatalos felvételeit közlő kötetek. Találomra felüti az ember ezeknek valamelyikét s ime, miben akad meg a szeme.

A gyermekek évenként dolgoznak	hány napot?
Udvarhely, Selistye, Puj, Beszterce, Nagyhalmágy, Felsődada, Gyoma stb	180
Szentlőrinc, Galánta stb.....	188
Garamvölgy.....	185
Bogsán.....	190
Sugatag, Bia, Zalaszentgrót, Kaposvár stb.....	195
Kékes, Nagylak, Bethlen, Erzsébetváros, Déva, Kézdivásárhely, Kisvárd, Szeghalom, Sírók, Gyöngyös, Komárom, Léva	200
Makó, Nezsider	220
Csáktornya.....	223
Udvard.....	260
Igló	280
Nagykároly.....	293

Ezeknek a gyermekeknek évi átlagos keresete 71 korona. A gyermekmunka gazdasági hatásai a földművelésben sem mások, mint az iparban. Első sorban mint olcsó munkaerők önmagukban értékes és kívá-

natos munkások a gyermekek. Még hasznosabbak és kívánatosabbak azonban mint konkurrensok, bérlenymók, mint a munkások tartalékhadseregének egy igen értékes formája. A gyermekmunka föltétlenül olcsóbb, mint a felnőtteké. A gyermeki élet reprodukciójának költségei tetemesen alacsonyabbak. De olcsóbbá teszi a szülők munkáját is, mivel a dolgozó és önmagát fenntartó gyermek apja olcsóbban vállalhatja el a munkát, mint az olyan munkás, akinek gyermekét is el kell tartani, akinek a gyermeke nem ostorosgyerek vagy libapásztor, hanem iskolába jár. Ám a gyermeki hasznosság itt nem állapodik meg. Miután az apja munkabérét lenyomta, a verseny és a bérkiegyenlítés irányzatánál fogva lenyomja a többi munkásokét is. A vak is látja, hogy ily módon sokkal hasznosabb tagja mai társadalmunknak az a gyermek, aki a mezőn vagy a műhelyben dolgozik, mint az, amelyik iskolában ül és megtanulja a betüvetés mesterségét, amely a dolgok eme paradicsomi rendjének alkalomadtán ártalmára lehet. Valóban, minden jóérezésű embernek a tisztelő csodálkozás érzésével lehet csak szemlélnie egy társadalmi berendezést, amely a zsenialitás ilyen bélyegeit viseli minden porcikáján: a nyomor kikergeti a gyermeket családi köréből és az iskolából a munkapiacra, hogy keressen és könnyebbé tegye a család megélhetését, az apa életét. És ugyanezen gyermeket mint versenyzőt, mint munkaalkalmakat keresőt, mint bérlenymót állítják szembe a társadalmi élet törvényszerűségei az apával.

A proletárokon, bérmunkásokon kívül van a szülőknek egy másik csoportja, amely erősen érdekelve vari a gyermekmunka meglétében. A falun tán ezek vannak túlnyomó számban: a kis- és törpebirtokosok, Nekik a gyermekük munkaereje más munkást pótolja akit bármilyen nyomorúságosan, de mégis csak fizetni kellene és azonfelül még a gyermeket is eltartani. Ők tehát, akik amúgy is a proletárságba való lesülyedésnek leg-

szélsőbb határán élnek, nem tudnák önálló gazdasági létezésüknek inkább fikcióját, mint valóságát a gyermekmunka nélkül megóvni. A többi gyermekmunkáltató és közöttük csupán az a különbség, hogy míg amazok hatosokban, ők „szülői szeretetben” fizetik ki apró munkásaikat és a családi élet kötelekeivel még megférő kizsákmányolásnak legjellemzőbb eseteit mutatják.

Mekkora a száma az ilyen termelő munkát végző gyermekeknek Magyarországon, semmi statisztika erről be nem számol. A gyermekmunka Magyarországon, ez is egy olyan fejezet művelődéstörténetünkben, amely jobb, ha megiratlan marad. De ha az ember meggondolja, hogy az a hatszázezer tanköteles gyermek, aki nem fért el iskolákba, és az a másik hatszázezer, aki évközben elmaradt onnan: aligha kéjutazások, teelések és nyaralások vagy klimatikus gyógyító helyek felkeresése végett maradt el az iskolából; ha az ember meggondolja, hogy az óriási kivándorlás ellenére is milyen csigamódon javulnak a munkabérek s hogy egyáltalán nem tartanak lépést a munkaerőkínálatnak a kivándorlás révén való csökkenésével: akkor semmi valószínűtlenség nincsen abban a feltevésben, hogy Magyarországon csak a tanköteles korban lévők között van vagy másfél millió gyermekmunkás. Ez a gyermekcsereg hiányzik az iskolából az ő távollétük csökkenteni az egy-egy iskolára vágy tanítóra eső fentemlített rémés számokat és teszi érthetővé azt, hogy a népoktatásnak mai kereteit már réges-régen szét nem feszítette a gyermekek áradata. Azok a millióra menő apró kis mártírok, akik benépesítik az utcasarkokat, sikátorokat, istállókat, uradalmi kerteket, szőlőket, legelőket, bányák lejáratait, akik nem mennek el oda, ahova a képmutató törvény küldi őket: ezek az éltetői a mai iskolázás külső formáinak. Ha egyszer ezek egy akarral augusztus végén otthagynák munkájukat és bebocsáttatást kérnének a törvény nevében a nekik ren-

delt helyre, az iskolába: nagy felfordulás támadna az országban és minden helyen, amelynek a népoktatásával és nevelésével kellene törődnie, foglalkoznia.

Ezek az okai, miért nem ereszti a kisgazda és proletár szülő iskolába gyermekét. Ezek az okok egyúttal megmutatják azt is, hogy a vagyonos emberek kiváltságai közül a leghántóbb és legfelháborítóbb; a műveltség monopolizálására való-kiváltságuk már a népiskolánál kezdődik. Már itt nyilvánvalóan meglátszik az, hogy tulajdonképpen nem szabadna népnevelésről, hanem csak osztálynevelésről beszélni.

Kevesebb szóval elintézhetjük a másik kérdést. Miért mutatkoznak a magyar hatóságok olyan lanyhának a népoktatási törvények végrehajtásánál, miért olyan elnézők a kimért büntetések alkalmazásánál. A gyermekeknek a földművelésügyi miniszter mezőgazdasági statisztikájában kimutatott évi átlagos 71 koronás keresete világosan megmondja, hogy minden gazda, aki családjá tagjain kívül másokat is dolgoztat, mennyire van érdekelve abban, hogy a gyermekmunka és az iskoláztatás megmaradjon mai állapotában. A hatóságok rendszere menten összedől, amint a gyermekesereg nem támadja hátulról szüleiket, hanem bevonul az iskolába! Mivel pedig, amint majd látni fogjuk, az egész iskolai igazgatás gépezete azoknak kezében van, akik másokat dolgoztatnak: azért végrehajthatlan még negyven esztendő után is az 1868-as népoktatási törvényben statuált tankötelezettség! A törvényszabta bírságokat valóban nem volna helyes dolog behajtani, mindaddig, míg az állam tisztességes szociálpolitikával nem biztosítja a szülők megélhetését. El kell ismernünk, nem méltányos dolog pénzt szedni el a szülőtől, aki éppen azért nem küldi iskolába gyermekét, mivel nincsen pénze, mivel gyermeke munkája nélkül nem tud megélni.

6. Az iskola oszlopai.

A tankötelezettségről szóló törvényes rendelkezés nem hajtható végre Magyarországon. Holt betű az, amely nem tudja átformálni vagy útjából elhárítani az életből kimeredő sziklaakadályokat. Nem lehet végrehajtani, mert nincs iskola, ahova a gyermekeket elhelyezzék; nincsen tanító, aki tanítsa őket; s főképen első sorban, mivel a tankötelezettség végrehajtása valószínű forradalmi rendszabály volna nemzeti termelésünkre, első sorban a mezőgazdaságra. Azt a rohamos munkabéremelkedést, amelyet egy milliónál több munkásnak a munkapiacról való vissza- és az iskolába való bevonulása előidézne, nem bírná ki az amúgy is eladósodott, roskadozó földbirtok. Súlyosabb csapás volna az üzemköltségeire nézve, mint az egész kivándorlás. Az iskolába nem járó gyermekek hadserege az ő létezésének egyik igen erős támasztéka. Az iskolába mégis jártaknak tudatlansága, tanulatlansága a másik nem kevésbé megbízható oszlopa.

Világosan látni itt az idegszálakat, amelyek a népoktatás intézményeit bekapcsolják a gazdasági és politikai élet nagy organizmusába és az iskolát, amelynek a nevelés és tanítás színhelyének kellene lenni, olyanná formálja, hogy inkább a kizsákmányolás és elnyomás fegyverének látszik, semmint a népművelés templomának, a demokrácia katedráljainak.

Ilyen szál nagyon sok akad. Az egész iskolai szervezet arra van berendezve, hogy ezt a bekapcsolást simán, gyorsan és zajtalanul végezze. Jól kialakult és jól működő mechanizmus ez, amelynek gépészei azok a tisztviselők, akiknek mindenre valóságában és mindenhez értésében senki sem kételkedik, ép oly kevésbé, mint függetlenségükben és elfogulatlanságukban, a vármegyei közigazgatás emberei szolgabírótól föl- és lefelé.

7. A politikai struktúra.

Magyarországon a magánosoktól fentartott csekély számú magániskolán kívül három iskolafentartó van: a felekezetek, a községek és az állam. Ha az iskolafentartó nevet a szó gazdasági jelentésében fogjuk fel, akkor ezt a sorrendet meg kellene fordítanunk. (Azt a különös jelenséget látjuk ugyanis itt, hogy a népoktatási költségeknek minél nagyobb részét viseli valamely iskolafentartó, annál kevesebb iskolának adja meg ő a jellegét. Az iskolákra való jog és az iskolafentartás kötelességeiben való részesedés fordítva aránylanak egymáshoz. Minél több joga van valamelyik iskolafentartónak, annál kevesebb az anyagi kötelezettsége.

Jelleg szerint így oszlanak meg a népiskolák 1904/5-ben:

állami	elemi népiskola	1.993
községi	„ „	1.456
felekezeti	„ „	12.765

A felekezeti és községi iskolafentartók Kármán adatai *) szerint 1900-ban ily mértékben viselték a népoktatás költségeit:

felekezetek	költöttek népiskolákra	8,652.964 K-t
községek	„ „	10,048,074 „
1906-ban az állam költött	„ „	15,849.702 „

Az új tanító-törvények (1907: XXV-XXVI. törvénycikk) nyomán annyiban változott a helyzet, hogy most az állam a nem állami tanítók fizetésének egészítéséhez az eddigi három és fél millió korona helyett hat millió koronával fog hozzájárulni. Miután csak e viszonyszámok szemléltetéséről van szó és mivel lényeges változás nem állott be újabban, ítéletünk ki-

*) *Népoktatásunk szervezése és az újabb törvényhozás.* Budapesti Szemle 1906. évi 355. szám.

alakulására nem lehet akadály az, hogy a felekezetek és községek járulékának feltüntetésére csak 1900-ból állanak pontos számok rendelkezésünkre. Úgy áll tehát a dolog, hogy az állam az iskolafentartási költségek 58,7%-át viseli, az állami elemi iskolák az összesek 12,07%-át teszik; a község az iskolafentartási költségek 26,4%-át viseli, a községi iskolák az összes iskolák 8,97%-át teszik; a hitfelekezetek az iskolafentartási költségek 22,7%-át viselik, a felekezeti iskolák az összes iskolák 78,72%-át teszik ki. A megfordított progresszió, amely a magyar adórendszernek olyan jellemző vonása, megtalálható ezen a téren is. Látnivaló e számokból egyúttal az is, hogy a felekezeteknek egyáltalán nincsen okuk megelégedetteknek nem lenni a magyar állammal és községekkel, amelyek ilyen bőkezűséggel veszik le vállaikról az összes terheket és ilyen úri gavallérsággal mondanak le az ő javára minden jogról. Annak a folyamatnak, amely egyházi birtokká tette a magyar népoktatás területét, itt van egyik legszembeötlőbb és legjellemzőbb bűne. Ki fog majd derülni, hogy az állam nem dobja ki pénzét az utcára hiábavaló módon, amikor ilyen jókedvű adakozó módjára viselkedik a hitfelekezetekkel szemben.

8. A demokrácia az iskolai igazgatásban.

Az állam, amely pénzeli a felekezeteket népnevelési munkáikért, azért mégsem mondott le egészen javukra. Az iskolák fölötti felügyelet jogát úgy-ahogy mága gyakorolja. Első sorban tanfelügyelők, de még inkább közigazgatási gépezete révén. Az iskola és tanító fölött állandóan ott lebeg az iskolaszék, a közigazgatási bizottság korbácsa, amely kisebbrendű ügyekben átengedi ennek használatát a plébánosoknak. Jegyző és káplán, szolgabíró és plébános, főszolgabíró és esperes, főispán és püspök: íme ezek az igazi feljebbvalói és

hatóságai a magyar tanítónak. Hogy ki legyen a nép tanítója, ez olyan kérdés, amelyhez természetesen a népnek semmi köze nincsen. Az állami tanító miniszteri kinevezés útján nyeri el hivatalát, amely miniszter egy olyan képviselőház ellenőrzése alatt áll, amelynek létrejöttében a vagyonnak és születésnek van, de a népnek nincsen beleszólása. A városokban a tanítót a városi képviselőtestületek választják, amelyek összetétele még antidemokratikusabb, mint az országgyűlésé: a legtöbb adót fizetők külön képviselői joga révén. A falusi képviselőtestületek összetétele demokratikusabb miután minden adófizetőnek meg van a községi választójoga.

De a virilisták itt is felét alkotják az összes községi képviselőnek. A vármegyei törvényhatósági bizottságok szintén a virilizmussal súlyosbított és megrontott országgyűlési választójogból kerülnek ki. Ez a törvényhatósági bizottság választja azután meg a közigazgatási bizottságot, amely a népoktatási ügyeknek legfőbb intézője a vármegyében. Téves az az általánosan elterjedt állítás, hogy nálunk az állami elemi iskoláztatás terén a szakfelügyelet van meghonosítva. A különbség a mi és a hírhedt porosz viszonyok között pusztán annyi, hogy ott egyházi, nálunk pedig közigazgatási ellenőrzés van a szakfelügyelet helyén. Mindenki tudja, hogy a közigazgatás és vármegye hatalmas uraival szemben milyen gyöngé és tehetetlen alak a kinevezett tanfelügyelő, akinek egyébként is csak inkább tanácskozó, mint szavazó és döntő joga van a közigazgatási bizottság tárgyalásain. Nem lehet feladatunk a vármegye szociálpolitikai tevékenységéről e helyen képet rajzolni vagy akárcsak ítéletet mondani. De annyit el lehet mondani hosszas okadatolás nélkül, hogy a vármegye mai mivoltában a munkáltatók osztályainak, és ezek között is elsősorban a földbirtokososztálynak érdek-képviselője. Hogy egy ilyen testület alkalmas-e, elég elfogulatlan-e a népoktatás ügyeinek ellenőrzésére? Oly

kérdés, amelyre felelni sem kell. Láttuk már előbb azt, hogy a tankötelezettségnek komoly keresztülvitele a föld-birtokososztálynak vagyoni pusztulásával járna. Egyetlen társadalmi osztályról sem lehet feltételezni a kollektív önzetlenségnek akkora fokát, hogy saját romlását előidéző rendszabályokat szorgalmazza. De nemcsak az iskolába nem járóknak tanítása ellenkezik ennek az iskolai hatóságokban mindenható társadalmi osztálynak az érdekeivel. Ellenkezik vele az iskolába járók intenzív oktatása is, mert hiszen a tanulás és kultúra igényeket növelő, elégedetlenséget szító, s így munkabéreket fel-emelő kultúrerők.

9. A plébános.

A népiskolák túlnyomóan nagy száma csak másod-sorban függ a politikai és közigazgatási hatóságoktól. Közvetlen uruk és parancsolójuk az egyház, első sorban a római katolikus egyház, amelynek nevében a plébános gyakorolja felette hatalmát és jogát. A tizen-kétezernél több hitfelekezeti iskola közül 5296 róm. katolikus. Ezen iskolának hivatalból a plébános az igazgatója. Ugyancsak ő a hitfelekezeti iskolák iskola-'székének az elnöke, valamint tagja a nem-felekezeti iskola-székeknek is a községben székelő többi lelkésszel egyetemben. Hatáskörére nézve a következő felsorolást találjuk: *Tanítók Tanácsadója* (írta dr. Gööz József) című munka 73-75. lapján. Mint műveltségtörténelmi dokumentum megérdemli, hogy ideírjuk hosszúsága ellenére is:

„A plébános, mint a hitközségi népiskolák igazgatója vezeti a népiskolai tanítás egész menetét; ügyel a tanítási eljárásra, iskolai fegyelemre s mindarra, ami az iskola belső életéhez tartozik, s amit a gyermekek vallásos nevelése és helyes oktatása megkíván. Eme cél elérése végett látogatja az iskolát s ott a gyermekek erkölcsi viseletéről, tanulmányi előhaladásáról, a

tanterem tisztaságáról és kellő felszereléséről közvetlen tudomást szerez. Ha szükséges, a tanítót a kat. iskola feladatának megfelelő tanítási és nevelési elvek megtartására, szorgalomra, a mutatkozó hiányok elkerülésére négy szem között bizalmasan figyelmezteti s komolyan meghagyja neki, hogy az iskolában kellő időben, a tanítás megkezdése előtt legalább $\frac{1}{4}$ órával rendszeren megjelenjék. Ha ily módon ismételve tett figyelmeztetése és megintése kívánt sikerre nem vezetne, az ügyet eljárás végett bejelenti az iskolaszéknek. Az iskola kellő ténylegisége, világossága, tisztasága, felszerelése az épület jókarban tartása érdekében az iskolaszéknél az intézkedést szorgalmazza. Intézkedik, hogy a gyermekek – amennyiben az idő-, helyi és egyéb viszonyok ezt megengedik – szent misét rendszeresen hallgassanak a templomban, nyilvános körmeneteken tanítójuk vezetése mellett megjelenjenek.

Az iskolai fegyelmegtartásnál felügyel, hogy „a tanító a gyermekekkel atyai szeretettel és szelíden bánjék és igazsága által igyekezzék a gyermekeket magához csatolni”; a fegyelem gyakorlásában fokozatosan és a neveléstan elvei szerint járjon el. Ha ennek sikere nem lenne, az ügyet (előbb – ha külön igazgató van – az igazgatóhoz, később) az iskolaszékhez kell felterjeszteni intézkedés végett. Gondoskodik róla, hogy az órarendet a tanító a tanterem falára kifüggesse, tanítási eljárásában pontosan megtartsa; az egyházzhatóságilag hitelesített tanterv és az előírt tankönyvek jegyzéke az iskolában kéznél legyen; a tanító köteles ezt a jegyzéket és tantervet az áll. tanfelügyelőnek vagy helyettesének iskolalátogatás alkalmával előmutatni. A plébános, mint igazgató szerzi be az iskolai rendtartáshoz szükséges felvételi, anyakönyvi és mulasztási naplókat (abc-táblákat), melyeket a tanító rendszeresen tartozik vezetni, a mulasztási napló kivonatát pedig minden hét végén az iskolaszéknek bemutatni. A tankötelezettség szigorú meg-

őrzése végett az iskola felvételi naplóját a tanköteleseknek a községi előljáróság által készített jegyzékével egybeveti és ahhoz képest a még be nem írt tankötelesek jegyzékét az iskolaszéknek eljárás végett átadja; a községben levő, nem kat. hitközségi elemi iskolába járó kat. gyermekek vallás-erkölcsi neveléséről megfelelő módon gondoskodik. Felügyel rá, hogy a tanító a megállapított időben a tanköteles gyermekeket pontosan beírja, és hogy a tanítás ünnepélyes hála istentisztelet után megkezdessék, aztán a megengedett szünidő kivételével folytonos legyen. A tanítónak 1-3 nap való távozásra engedélyt ad, de ebben az esetben a tanító helyettesítéséről gondoskodik. Ha több tanító működik az ottani kat. népiskolában, akkor velük, mint igazgató, havonként tanácskozást tart. Az iskola erkölcsi és szellemi életére, rendtartásaira és fegyelmi ügyeire vonatkozó kérdések tárgyában és a tanácskozásról rendes jegyzőkönyvet vezet; az itteni megállapításokat és határozatokat minden osztály tanítója követni tartozik. Oly hitközségben, hol több népiskola van, az egyházmegyei tanfelügyelő útján az egyházm. hatóságnál előterjesztést tesz az iránt, hogy a tanítók egyike vagy más alkalmas egyén az igazgató teendőivel legalább részben megbízassék vagy esetleg helyettesként működjék. Az iskolai év végén tartandó nyilvános vizsgálatok napját az iskolaszék megállapítván: arra az igazgató az érdekelt szülőket célszerű módon meghívja, s ezen időről az egyházmegyei tanfelügyelőt is értesíti. Gondoskodik róla, hogy a tanító a tanulók erkölcsi viseletéről, szorgalmáról és tanulási előmeneteléről szóló kimutatást elkészítse és azt a vizsgálaton közszemlére kitegye.”

Nevelhet-e az ilyen uralom és rendszer alatt élő tanító önérzetes embereket? Hiszen a nevelést első sorban magán kellene kezdenie és az önrendelkezés jogát visszavívnia a maga és iskolája számára. A mai

hitfelekezeti tanítót a sekrestyével és minisztránsgyerekekkel állítja egy színvonalra a katolikus iskolaszervezet és más felekezeteknél sem sokkal jobbak e részben a viszonyok. A népiskola mindenfelé a templom függvénye, a tanító a pap alárendeltje. Az egyház és a földbirtok immáron kilencszáz éve benső szövetségben él egymással. A papok és nagyurak hatalmának erős oszlopai: a tanító függősége, alárendeltsége és nyomorúsága, másrészt meg a nép tudatlan volta. Csak a tanulatlan, alacsony műveltségű nép megbízható támasztéka a papság társadalmi és politikai hatalmának. Csak a tudatlan és alázatosságra idomított nép dolgozik állandóan és lázongás nélkül éhségbérek mellett is. Az iskola külső szervezetén is meglátszik, hogy minden erejével azon van, hogy ezt a célt elérje.

10. A népoktatás napszámossorsa.

Valamely intézménynek az állam szempontjából való megbecsülésének legmegbízhatóbb mértékét az állami költségvetésekből lehet megállapítani. Egyrészt a reája fordított költségek abszolút számából másrészt a többi kiadásokhoz viszonyított arányszámáról. Az ünnepi beszédeknel, a frázisoknál sokkal igazabb és megbízhatóbb a számok beszéde. Mivel a szóval nem, de a pénzzel takarékoskodni kell az államoknak. Vannak állami szolgálatok, amelyeknek fontosságáról, magasztosságáról, szépségéről sohasem vagy csak nagyon ritkán hallhatsz szólanı kiváló államférfiakat. Biztos lehetsz afelől, olvasóm, hogy ezekröl a hallgatással elmellözöttekröl gondoskodik a legbösegesebben a költségvetés, az állam szerelmének és költségvetésének ez a legmegbízhatóbb hőmérője. Ilyen intézmény a hadsereg, a közigazgatás, a jogszolgáltatás. Vannak azután olyan intézmények, amelyeket az állam nem a költségvetés tételeivel, hanem kiváló politikusok beszédeivel, szóla-

maival támogat. Amazoké az ország és a hatalom, emezeké a dicsőség. Nem kell külön kiemelni, hogy a népoktatás egész ügye az állami intézményeknek ebbe a második csoportjába tartozik. Nincsen egyetlen egy sem oly nagy számú kiváló államférfiaink között, aki ne tett volna vallomást arról, hogy a népnevelés ügye a legszentebb és legmagasztosabb ügy és az állami életnek legégetőbb megoldandó kérdése. És míg e nagyhasú szavak elkábították az együgyű és jóhiszemű embereket, a nemzet napszámosainak nevezett tanítók lassanként olyan helyzetbe kerültek, hogy más, kevésbé előkelő munkáltatók napszámosai nem mindig cserélnének velük. Nemcsak a tanítók, de maga az egész magyarországi népnevelés is ilyen napszámos-sorsban él. De rossz régi napszámos-sorsban, olyanban, amelynek gazdasági alapjait még a munkások szervezkedési korszaka előtt határozták meg.

Hallgassuk meg hát az állami költségvetés beszédét.

A magyar állam rendes, átmeneti és beruházási kiadásai 1906-ban 1.290,556.023 koronára rúgtak. Részletezve néhány bennünket érdeklő tételt, azt látjuk, hogy népoktatási célokra 20,017.925 K-t költ az állam az összes kiadások 1,55%-át; középiskolákra előirányoz a költségvetés 9,945.136 K-t (0,87%-t); a magyar királyi csendőrségre 13,525.039 K-t (1,03%-t); ménesbirtokokra és állami lótenyésztési intézményekre 13,457.583 K-t, (1,04%-t) Népoktatási célokra jövedelmének csak négy-tized százalékával költ többet a magyar állam, mint ménesbirtokaira. Három millió gyermek és harmincezer tanító csak ennyivel ér többet a magyar állam szemében néhány ezer apaménnél és kancánál.

Az állami elemi iskolák jó karban vannak, többet költenek rájuk, mint a felekezeti iskolákra. Egy-egy állami elemi iskolai tanulóra 33 koronát költ az állam. Ha azonban az összes népiskolák tanulóit és a fen-

tartási költségeket tekinti az ember, akkor azt a számot nyerjük, hogy Magyarországon egy-egy elemi iskolai tanuló 14,03 koronájába kerül az iskolaföntartóknak. Ennek a számnak igazi jelentőségét megint csak úgy értjük meg, ha számba vesszük más államok idevonatkozó viszonyait is.

Ország	Népoktatási költségek kor. Ért.	Tanulók száma	Egy-egy tanulóra esik
Anglia	362,668.032	5,231.306	67
Egyesült Államok	944,095.843	15,560.000	59
Német Birodalom	411,240.000	8,660.000	47
Belgium	25,464.396	752.062	34
Olaszország	6,300.000	2,590.074	24
Magyarország	34,550.743*)	2,462.000	10,04

10,04 koronát költenek tehát az iskolaföntartók Magyarországon egy-egy elemi népiskolai tanulóra, ugyanakkor, amikor a szegénységről, népnevelése elhanyagolt voltáról hírhedt Olaszországban 24 korona esik átlagban egy-egy tanulóra. Magyarország szegénysége nem mentsége és nem magyarázata ennek a szűkmarkúságnak. Nem magyarázata különösen akkor, ha tovább vizsgálva a közoktatásügyi költségvetés adatait, azt látjuk, hogy a népiskolákkal szemben ennyire fukarkodó magyar államnak és iskolafentartóknak egy-egy középiskolai tanuló 304 koronába, egy egyetemi vagy műegyetemi hallgató pedig 601 koronába kerül évente. Ezek a számok 10,04, 304, 601 világos fogalmat adnak arról, hogy nálunk csak a nép oktatására nincsen pénz, ellenben a művelt és vagyonos osztályok gyermekeinek oktatására akad bőven. A már többször idézett hivatalos jelentés a középiskolai tanulók szüleinek társa-

*) Ezen és a fenti szám közötti különbség onnan van, hogy itt beleszámítottuk a felekezeteknek és községeknek népoktatási kiadásait is. Amott csak az államéiról volt szó.

dalmi állásáról szólva azt mondja, hogy az egyes társadalmi osztályok ott így vannak képviselve: értelmiségi szabad foglalkozás 9308 tanulóval, köztisztviselők 8670 tanulóval, önálló kisbirtokosok 7208 tanulóval, önálló kisiparosok 7056 tanulóval. „A gimnáziumokban tehát az értelmiségi és birtokososztály fiai, a reáliskolákban a kisiparos- és kiskereskedő-osztály fiai álltak számra nézve első helyen, a köztisztviselők gyermekei pedig egyenlő arányban oszoltak meg a két iskola között.” Egy jövedő vasúti tisztviselőre, adóhivatalnokra harmincszor, egy jövedő papra, ügyvédre, szolgabíróra, tanárra hatvanszor annyit költ a magyar állam, mint egy munkásember kinevelésére? Költi pedig ezt a pénzt abból a milliárdból, amelyet munkatöbblete, fogyasztási és egyenes adója összegéből ez a harmincad-, illetve hatvanad-osztályú munkás teremt elő. A költségvetésnek ezek a számai ijesztő bizonyosságai az egész magyar állami élet antidemokratikus jellegének és kíméletlen osztályuralmi irányzatának. Még súlyosabb beszámítás alá esőnek látjuk majd az ezen számokban kifejezésre jutó osztályönzést, ha az idevágó poroszországi számokat összevetjük vele: 780 korona egy főiskolai hallgatóra, 108 korona egy középiskolai tanulóra, 16,8 korona egy elemi iskolai tanulóra. A gazdag, hatalmas porosz állam, amely munkásjóléti célokra oly nagy összegeket állít be évenként költségvetésébe, alig költ valamivel többet egy-egy egyetemi hallgatóra, mint mi és jóval kevesebbet a középiskola egy-egy tanulójára. Ezekben a dolgokban, az uralkodó osztályok szükségleteit kielégítő kiadások dolgában utólértük az európai vagyonos és előrehaladottabb nemzeteket. Azok a társadalmi osztályok, amelyek a politikai hatalmat a választói jog és vagyonuk alapján kezükben tartják, jól kiépítik és felszerelik a fiaik iskoláit. Népiskolát sem remélhetni előbb valamirevalót, amíg a nép meg nem szerzi a maga számára a politikai hatalomnak legalább egy részét.

11. A tanító sorsa.

Ma már senkinek sem kell azt bizonyítani, hogy a népműveltség elsősorban gazdasági kérdés. Nem minden vagyonos ember művelt; nem minden vagyontalan műveletlen. Egyéni kivételek vannak, de annyi kétségtelen, hogy az anyagi jólétnek bizonyos foka nélkülözhetetlen föltétele a műveltség bizonyos fokának. Az államhatalom vagy a társadalom úgy mozdíthatja elő leghelyesebben a népműveltség ügyét, ha mindent megtesz a maga részéről a közvagyonosodás növelésére, a jövedelemeloszlásnak egyenletesebbé tételére és minden egyént, intézményt támogat, aki vagy amely ilyen irányú munkásságot fejt ki. Mivel azonban a nemzeti Jövedelem egy adott mennyiség, amelyből, ha több jut az egyikre, a munkásra, szükségképen kevesebb jut a másikra: a munkáltatóra; és mivel az államhatalom ina még minden országban a munkáltatók kezében van: az államnak ilyen természetű beavatkozására a mai társadalmi rend fennállása idején számítani nem lehet. Ez volna a népműveltség emelésének valóban hatékony, szerves módja. Ámde van még egy másik mód is: az állam saját jövedelméből fordít mind nagyobb összegeket népnevelési célokra. Ha már nincs módjában vagyonossá és így művelté tenni az egész népet, legalább gondoskodik arról, hogy a tudás átadására hivatott emberek, a tanítók tisztességes megélhetés révén műveltebbekké lehessenek. Igaz, hogy a műveltség mértéke elsősorban nem attól függ, aki tanít, hanem attól, akit tanítanak: mindazonáltal tagadhatatlan, hogy ugyanazon emberanyagnak más lesz a műveltsége, ha szabad, tanult és művelt tanító tanítja, mint akkor, ha olyan embernek kell a tudás átadásának funkcióját teljesíteni, aki gerinctelen, nyomorgó és műveletlen. A tanítók tisztességes fizetése, erkölcsi függetlenségük biztosítása, a műveltséghez vezető utak gazdasági kapuinak előttük

való feltárása a népművelő politikának egyik legfontosabb tényezője. Tiszta, elegendő vízzel kell előbb megtölteni a középponti vízgyűjtő medencét, csak akkor várhatjuk, hogy elégséges és tiszta víz jő majd a csapokból.

Népoktatásunk egész rendszerének kulturelleségét semmi sem bizonyítja jobban, mint az az elbánás, amely nálunk a tanító osztályrésze. A parádés kocsisokat a nagy uradalmakon általában jobban fizetik, mint az uradalmi tanítókat, helyes összhangban avval a ténnyel, hogy az egészséges, jól táplált, tüzes mén nagy ékessége a nagybirtoknak, a nyomorult, agyongyötört, meghunyászkodó tanító meg fontos tényezője a nagybirtok gazdasági üzemének. Minél több munkája van a tanítónak és minél kevesebb jövedelme, annál kevésbé van érkezője és ereje gondolkodni saját magának és a gondjaira bízott gyermekeknek helyzetéről. Minél jobban elnyüvi a munka gondja, annál gyorsabban száll el agyából az amúgy is csekély mennyiségben elraktározott tudás. Minél jobban fogához kell vernie minden garast, annál kevésbé jut eszébe könyvre-, újságra, folyóíratra költeni. A legtöbb falusi tanító számára működésének ideje lassú, de biztos kikapcsolódás még abból a fél- és álkultúrából is, amelybe a tanítóképzés úgy ahogy mégis csak belefűzte. Szemhatára, amely előbb sem terjedt túl az ország határán, fokozatosan összezsugorodik. A templom tornya és a kastély tornáca áthághatatlan akadályképen ékelődik a világ és az ő szeme közé. Nem érzi már, hogy járom van a nyakában; nem érzi, hogy a gazdasági és erkölcsi függésnek forró szele kiszárította a lelkét; nem érzi fonák és megalázó helyzetét, hogy ő, aki a nép oldala mellé állva, az első lehetne, az úr és pap oldalán az utolsó. Ha elmélnék a saját sorsáról, bizonyára igaznak ismerné el a maga és hasonló számára, hogy az isten rendeléséből ahhoz a fajhoz tartoznak, amely

nyereggel a hátán jön a világra, a földesúr, pap, szolgabíró meg ahhoz, amelyik sarkantyúval a lábán születik. Az uralkodó osztályoknak ilyen tanítókra van szükségük, mert csak ilyenek szállítanak nekik olyan népet, aminőre hatalmuk megóvása céljából szükségük van. Szegény, elnyomott tanító = műveletlen nép = olcsó munkabér: ez az egyenlet egyik kulcsa a magyarországi népművelés szánalmas állapotának. De egyúttal megmutatja a javítás útirányát is. A nyomorúság és szegénység, olyan bizonyos tekintetben, mint Achilles dárdája, amely meg is gyógyította a maga ütötte sebeket. A nyomor egy bizonyos fokon túl az öntudat élesztőjévé és önnönmagának legyőzőjévé válik. A tanítósnak, mint minden a munkaereje után élő társadalmi csoportnak rá kell lépnie az önmagasegítésének az útjára, amelyen olyan fényes sikerrel és világító példával jár előtte a munkásosztály. De viszont más oldalról, a nagyobb munkabért és járulékait kivívó munkásosztály megbolygatja a fenti egyenletnek érvényességét. Változást idézve elő az utolsó tagban, szükségképpen módosítja az előző tagokat. Amikor a modern munkás a saját maga számára nagyobb munkabért és alacsonyabb munkaidőt küzd ki, egyúttal a tanítóság helyzetének javításáért is küzd. A gazdasági helyzet javulása megnöveli az igényeket és a művelődési szükségleteket. Ezek a szükségletek tömegjelenséggé gyarapodva, megnövelik a népműveltség szerveinek a keresletét és felhajtják a műveltség árának árát. így függ össze az alacsony munkabér, a kizsákmányolás fokának magassága a tanítóság anyagi nyomorúságával: valamennyi csak tünete, okozata annak a gazdasági és politikai berendezkedésnek, amelyet hívei és érdekeltjei az „ezeréves Magyarország” gyűjtő név alatt foglalnak össze. Azt gondolva, hogy az elmúlt ezer esztendő elegendő jogcímük egy újabb évezredre és nem gondolva meg azt, hogy ami ezer esztendeig élt, az oly

sok élő elől vette el a helyet, hogy mindenképen megérett a pusztulásra.

Ki törődik nálunk a tanítóval? Mit lát meg munkájából, küzdelmeiből, szenvedéseiből a magyar társadalom? Közismert dolog, milyen érzékeny tükre a társadalmi élet jelenségeinek az irodalom. Miképpen gyarapodik a szereplő személyek társadalmi állása szerint is az irodalomban szereplő alakok száma. A magyar irodalom tudomást vett minden fajta emberről: papról és színésztől, katonáról és parasztról, íróról és bankárról, nemes úrról és zsidó szatócsról, a falu jegyzőjéről és költéséről – de nincsen egyetlen valamire való írói alkotás a magyar irodalomban, amely meglátná a magyar tanító mindennapi Golgotháját. Önmagában ez nem sokat jelent, de mint egy nagy oknak, a magyar népoktatás mostoha sorsának egyik jellemző tünete, megérdemli, hogy feljegyezzük. Amíg nálunk az irodalom tudomást sem vesz a modern demokráciának a teremtményéről: a mindenben a nép oldalán álló tanítókról, addig Franciaországban Zola a *Verite*-ben a jövő új társadalmának igazi oszlopa, megszemélyesítője, minden hazugság bátor ellensége, az igazság legkeményebb harcosa gyanánt állítja oda a tanítót.

Tizennégy esztendővel ezelőtt a magyar képviselőházban igen tekintélyes kisebbség követelte, hogy a tanítóknak minimális fizetése 1200 koronában állapíttassék meg. Ugyanez a tekintélyes kisebbség többséggé serdülve hozott az idén törvényt, amely a tanítói legkisebb fizetést 1000 koronában állapította meg s a felekezetek számára három év halasztást engedett a tanítói fizetéseknek ezen nyomorúságos kiegészítésére is. Ezer koronából éljen meg tehát manapság családjával egyetemben a tanító, ebből ruházkodjék, fizessen tagsági díjakat, vegyen könyvet, járasson újságot, neveltesse gyermekeit. Így fizetik ennek az országnak hatalmasai azokat az embereket, akikre a legfontosabb

és legnehezebb feladatok egyike van bízva. Nem világos-e ebből a szégyenletes számból, hogy a magyar állam és társadalom az éhség pórázán akarja tartani a magyar tanítót, *damit er nicht mutwillig werde*. Anélkül, hogy tudatában volnának, az uralkodó hatalmak a feltörekvő társadalmi osztályokkal vagy csoportokkal szemben mindenütt a koplaltatás módszerét alkalmazzák, ama helyes fiziológiai megismerésből indulva ki, hogy bőségesebb táplálék – és itt e szót legtágabb értelmében fogva fel – az életnyilvánulásoknak nagyobb gazdagságát, elevenségét jelenti. Az üres gyomor – ez a forradalom. A félig üres, a nehéz és rossz táplálékkal időnként megtöltött – ez a belenyugvás a szolgaságba. Attól félnek, ezt kívánják a föld hatalmasai. Emberséges táplálék, amely felfrissíti a testet és új életenergiákat visz be a vérbe: ez az emberi haladásnak egyik fontos fiziológiai eleme.

Ideje azonban belépnünk az iskolába, amelynek eddig csak a vidékét láttuk és erőtlenségének földalatti csatornáit írtuk le. Azonban mielőtt megnéznők az iskolában folyó munkának szellemét, összegezzük néhány szóval eddigi utunk benyomásait. Nálunk a gyermekek nagy részét egyáltalán nem tanítják, mert a munkaszervezet nem lehet el a gyermekek munkája nélkül. Akit tanítanak, arra is kevés jut az ismeretből; mivel oly sok a gyermek és oly kevés a tanító, hogy egy-egy tanulóra a tanító munkájából csak párányi esik. A tanító munkáját egyrészt erkölcsi lekötözésével, másrészt anyagi nyomorúságával iparkodik minél hatástalanabbá tenni az az érdek, amelyet csak a nép tudatlansága és szegénysége tart életben?!

II.

A tanítás szelleme.

Ha a népoktatás szellemét és tárgyát vizsgáljuk, sohasem szabad szem elől tévesztenünk ama alaptevő szociális tényt, hogy a népiskola tanulóinak túlnyomó része a népiskolai osztályokat végigjárva be is fejezi iskolai tanulmányait. Valamint azt a másik, evvel összefüggő tényt sem, hogy a jó népiskola ilyen módon nem lehet más magasabb iskolákra, hanem csak az életre való előkészítésnek az iskolája. A mostoha gazdasági viszonyok miatt az ország népességének túlnyomó része számára az iskolai tanulásnak ideje oly szűkre van szabva; az életviszonyoknak fokozatos bonyolultsága, a megélhetésért való küzdelem hevességének növekedése miatt a hasznos ismereteknek elsajátítása olyan életszükségletté vált: hogy a népiskolákban csak föltétlenül hasznos, az életben értékesíthető és igaz ismereteket szabadna tanítani.

1. Egységes vagy osztályműveltség?

Láttuk, hogy miképen hat az osztályuralom ereje az iskola külső, politikai és gazdasági szervezetére, miképen teremti meg az érdekeinek leginkább megfelelő keretet. Most meg kell vizsgálnunk, vajjon minő tartalommal tölti meg ezt a keretet, gyakorol-e és ha igen, milyen befolyást a tanítás anyagának megválasztására és szellemére. Sokan, – s különösen a hivatásos „tanférfiak”

között találni ilyen együgyű álmodozókat, – azt hiszik, hogy az iskolában mindig azt tanítják a valamely korban meglévő tudásból, ami a legjobb, legigazabb és a legszebb. Azt vélik, hogy a gondolatrendszerek között is érvényesül a természetes kiválasztás elve s a legalkalmassábként az marad fenn, az iskolák révén az kerül Isele a kor uralkodó tárházába, amelyben a legtöbb lakozik az igazság eleven erejéből. *Magna puero debetur reverentia*, mondotta a római író és ezek a jó lelkek azt vélik, hogy a gyermeknek kijáró nagy tisztesség abban nyilvánul meg, hogy az igazságot tárják elé. így kellene lennie. Ez igaz.

Az igazság?! A nem régen lezajlott pécsi szabadtanítási kongresszuson, amely nálunk két ellentétes világnézetnek első nagyszabású közvetlen mérkőzése volt, minden tábor egyetértett abban, hogy igazságra kell tanítani a népet. De amint valahonnan tartalmat próbáltak bevinni ebbe az üres fogalomba, nagy üvöltözés, tiltakozás támadt hol a vörösek, hol a feketék táborában.

Ma már mindenki számol avval, hogy a világról való képzetünkön rajta van annak az idegfiziológiai készüléknek a bélyege, amelynek közvetítésével alkotjuk meg ezt a képet. Minden gondolkozó ember tudja, hogy például érzékszerveink kifinomodása, számuknak esetleges megnövekedése – ami semmiképen sem lehetetlen dolog az evolucionista szemében – mennyire módosítaná a világról való felfogásunkat. De még kevesen tudják belátni azt, hogy egész gondolatvilágunknak van az idegfiziológiai determinánson kívül egy legalább is ugyanolyan erejű szociális determinánsa. Amiképen idegrendszerünk állapota, úgy társadalmi helyzetünk is legnagyobb hatással van annak a kialakulására, hogy mit tartunk igazságnak. Mivel pedig az azonos társadalmi állapotok közepette élő emberek egy társadalmi osztályt alkotnak, azért nincsen jogunk az igazság kutatása közben ettől a meghatározó elemtől eltekinteni, hanem azt

kell mondanunk, hogy amilyen rétegzett valami a társadalom, ugyanolyan rétegzett valami az igazság is. A lelki optikának fénytörési törvényeit még nem ismerjük eléggé, hogy ki tudnók pontosan számítani, mit kell valamely kép létrejötténél az egyik vagy másik fénytörő közeg hatásának számlájára írunk. Vannak ugyan megismerések, amelyeknek belső ereje olyan nagy, hogy az osztályhelyzetből eredő fénytörő közegeken is sértetlenül áthatol világosságuk. De számuk nagyon kicsiny. A matematika és a természettudományok némely tanításai ilyenek. Azonban ezeknek is nagy harcot kellett érvényesülésükért megvívniok és nagyobbára olyan természetűek, hogy osztályérdekekkel való kapcsolatuk ma már legalább nagyjából megszűnt.

A legtöbb ember abban a hitben él, hogy amit ő igaznak lát, az szükségképen igazság minden ember számára, amiben ő gyönyörködik, az szükségképen gyönyörűségbresztő dolog mindenki számára, hogy az ismereteknek és érzéseknek az a keveréke, amit ő, teszem általános műveltségnek nevez, valóban az egyedüli lehetséges műveltség minden ember számára. így született meg az általános és egységes műveltség gondolata, amely iskoláztatásnak és belőle kiáradó következmények kapcsán az egész Szellemi életnek egyik meghatározó elve lett.

A műveltség monopóliuma hajdan a papoké volt; az iskoláztatás joga ennek a velejárója. Az európai államoknak majd mindegyikében a papság ezen kiváltságának megtörése után a nyelvészek tiszteletreméltó céhe osztozkodott vele ezen jog gyakorlásában. A teológiát, mint az iskolai oktatás vezető szellemét, követte a filológia. Theológusok szabták meg évszázadokon keresztül, mit kell, mit szabad az iskolákban tanítani. Mindkét fajta ember az uralkodó osztályok szolgálatában állott. A pap maga is részese az uralkodó osztálynak : a filológus bátortalan, az életet alig ismerő kitarthatja ugyanennek a hatalomnak. A papi nevelés min-

den erejével a túlvilágra terelte a figyelmet. Mikor ennek a rendszernek buknia kellett, akkor a nevelés egy másik nagy káprázatot állított a tanítás középpontjába: a filológusoktól felfedezett, dicsőített múltat. Így került bele a vallásos elem mellé a történelmi szellem az oktatás középpontjába, mindkettő annak az öntudatlanul is hatalmasan dolgozó osztályszellemnek a kegyelméből, amely minden áron el akarta zárni a jelen valóságainak megismerésétől a népet. A kiherélt teológiai és az inaszakadt, keshedt filológiai szellem ölelkezéséből született meg minden európai országban az, amit uralkodó műveltségnek szokás nevezni s amelynek átadása az *iskolák minden fajtájának* legfontosabb tiszte. Az ismereteknek és érzéseknek azt a tömkelegét, amely leginkább használ, vagy legalábbis a legkevesebbet árt a kor uralkodó osztályainak, nevezik a kor uralkodó műveltségének. Ennek megőrzése, a néptömegeinek ezen szellemmel való beoltása a népoktatás feladata is. Egyebütt csakúgy, mint nálunk. A különbség csupán az, hogy míg egyéb államok uralkodó osztályainak műveltségén mégis meglátszik annak a nyoma, hogy a huszadik században élünk, nálunk országunk túlnyomóan középkori feudális gazdasági struktúrájának megfelelően uralkodó osztályainknak műveltsége is még túlnyomóbban, mint másutt, középkori jellegű.

2. A teológiai szellem.

Jelen voltam egyszer egy falusi népiskola évvégi záróvizsgálatán. Az esperes elnökölt és kiszólitott egy okos szemű, kedves képű kis sváb fiút. A csöpp kis ember olyan volt, mint egy gomba: alig dugta ki fejét a földből. A legjobb tanulója volt az egész iskolának, de a sok idegen arc zavarba hozta. Hol a keze fejét gyúrta, hol a kabátja szélét rángatta; piros is, halvány is volt az arcocskája. Egyszerre megszólal egy kemény,

unott hang: Mondd meg fiam, mi a bűn? A kis fiú akadozott, hebegett, nem tudta megmondani kilenc esztendőös eszével, hogy mi a bűn. Melyek a bűnök fő nemei? hangzott most a másik kérdés. Erre azután megoldódtak az apró kerekék és szórói-szóra elmondta a gyermek a következőket. Megvettem a könyvet, amelyből tanultak és most ideírom nekünk, nagyoknak okulására is, hogy mit tanulnak 9 éves gyermekek Magyarország népiskolában. *)

„Melyek a bűnök főnemei ?

A bűnök főnemei ezek: 1. A hét főbűn! 2. Szent-Lélek elleni hat bűn; 3. az égbekiáltó négy bűn; 4. és a kilenc idegen bűn.

Melyik a hét főbűn?

A hét főbűn a következő: 1. kevélység; 2. a fősvénység; 3. a bujaság; 4. az irigység; 5. a torakosság; 6. a harag ; 7. a jóra való restség.

Melyik a Szentlélek elleni hat bűn?

1. Az Isten irgalmasságában való vakmerő bizodalom; 2. az Isten irgalmasságáról való kétségbeesés; 3. a meg ismert igazság ellen tusakodás; 4. az Isten kegyelmének mástól való irigylése; 5. az üdvös intések ellen a bűnökben megátalkodás; 6. a végső penitenciátlanság.

Melyik az égbekiáltó négy bűn?

Az égbekiáltó bűnök ezek: 1. A szántsándékos gyilkosság; 2. a szodamai bűn;**) 3. a szegények, árvák és özvegyek nyomorgatása; 4. a szolgák és munkások bérének lehúzása.

Ki esik idegen bűnbe?

Az esik idegen bűnbe: 1. Aki másnak bűnre tanácsot ad; 2. aki vétkes dolgot parancsol; 3. aki a vétekben mással egyetért; 4. aki mást bűnre ingerel ; 5. aki másnak bűnét elhallgatja; 6. aki másnak bűnös

*) *Képes kis katekizmus*, összeállította Fonyó István kath. plébános. A csanád-egyházmegeyi könyvnyomda sajtó nyomása.

**) Ritkítás tőlem

cselekedeteit dicséri; 7. aki másnak bűnét nem bünteti; 8. aki mást bűnre segít; 9. aki másnak bűnét oltalmazza.”

Íme így módon viszi bele a hitoktatás a lélek örök üdvössége védelmének a címén a kialakulatlan gyermeki lélekbe a felnőttek összes bűneinek e rémes felsorolását és vele az erkölcsi mocsoknak meg az örökös rettegésnek tényezőit. Érezze a gyermek minden lépésénél, minden gondolatnál, hogy mindenünnen kemény korlátok vesznek körül és gátolják szabad mozgásában. Hadd szokják hozzá jókor, hogy mindenfelé tilalomfák vannak felállítva az életben, amelyet az ilyen felsorolásból csúnya és visszás oldaláról ismer meg legelőbb. Mielőtt kifejlődnének benne azok az erők, amelyekkel jót és rosszat egyaránt lehet alkotni, már a bűnök fertőjének látja az életet és minden rossz kútforrásának az emberi természetet. Csak akik rágalmazzák, mutathatják be fejletlen eszű gyermekeknek ilyen oldalról az életet. Csak akik minél előbb ki akarják belőle ölni az élet örömét, zúdítják rá tenyérszerű öntudatára a bűnöknek ezt a fergetegét. Van-e egyetlen ember, aki azt hiszi, hogy a bűnök eme szomorú lajstromának még olyan pontos felsorolása megóvott egyetlen embert egyetlen bűn elkövetésétől is ?

Azonban lapozzunk tovább ebben az érdekes könyvben. Isten hatodik parancsa című fejezetben ezeket olvassuk:

Mit tilt Isten a hatodik parancsban ?

Tiltja a szemérmetlen és parázna gondolatokat, kívánságokat, beszédeket, játékokat, és cselekedeteket. Isten lát mindent, tudja legtitkosabb gondolatainkat is !

Mik vezethetnek bennünket legtöbbször tisztátalanságra?

Tisztátalanságra vezethetnek: 1. a szemek kívánsága és a rossz gondolatok; 2. a gonosz csábítók és az illetlen ruhaviselés; 3. a másnembeli-

ekkel való szabad társalkodás és a tiltott éjjeli összejövetek; 4. az illetlen színjáték, táncok, képek és könyvek; 5. a részegség, dobzódás és a dologtalan elpuhult élet.

Mivel büntette Isten az emberek paráznaságát?

Először a vízőzönnel, aztán a tűzesővel, mely Szodomát és Gomorhát a szomszéd városokkal együtt elpusztította.

Vajjon minden szemérmertlenség nagy véték-e?

Minden szemérmertlenség nagy véték, ha azt tudva és akarva cselekedettel (akár magunkon, akár másokkal) követjük el.

Mit kell tennünk, hogy e bünt elkerülhessük és szívünk ártatlanságát megőrizzük ?

Hogy szívünk ártatlanságát megőrizzük, a végre: 1. kerüljük a rossz társakat, a bűnre vivő alkalmakat és a titkos összejöveteleket; 2. őrizzük különösen szemeinket; 3. kísértet idején ajánljuk fel magunkat Istennek, s hívjuk a boldogságos-Szüzet segítségül; 4. járuljunk gyakran a szentségkehez; 5. gondoljuk meg, hogy Isten mindent lát s minden percben meghalhatunk.

Ez a két mutatófogalmat ad az erkölcsi érzésnek természetéről és magasrendűségéről, amelyet a valóságos hitre épít az iskola. Nem látja meg a gyermek lelkét, hanem csak a felnőtt bűnnek teológiai fogalmát és ahelyett, hogy a gyermekből indulna ki az erkölcstanítás, a bűnökéből és parancsokból indul ki. A teológiai szellem még mindig nem számolt avval a tényre : hogy három század tudományos kutatása és filozófiai elmélyedése felrobbantotta a vallásnak és erkölcsnek oksági kapcsolatát. Még mindig nem számol avval, hogy az erkölcsiséget, amely az embereknek egymáshoz való viszonyát, tehát valami reális, kézzelfogható dolgot szabályoz, nem lehet metafizikai álmódosításokra építeni. A hit, a képzelődés terméke, nem lehet fundamentuma

az erkölcsnek, amelyet minden képzelet teremtette dolognál erősebb alapokra kell felépíteni. Carneri említette egy az erkölcs és vallástanítás egyesítése elleni vitában azt, hogy már azért sem szabad az erkölcsöt a vallásos hitre építeni, mivel a mai viszonyok között számolni kell avval az eshetőséggel is, hogy elveszíti valaki hitét. Ha az iskolai munka végső sorban mégis csak az erkölcsi emberre akar formálólólag hatni, s ha az erkölcsi oktatást vallásoktatás nélkül lehetetlennek mondja: akkor ez alapjában véve az egész tudománynak harakirije a vallás előtt, minden emberi intézménynek meghódolása az egyház előtt. Nem is szólva ezúttal részletesebben arról, hogy az egész vallásos erkölcs mennyire ellentétben van számos modern értékfogalommal, amelyek e vallás-erkölcsi fogalmak keletkezése idején még nem is léteztek, mivel nem létezhetek. Az élet folytonosságát, a munkát, mint a bűnnek büntetéseit állítja oda ez az erkölcs és evvel: az élet és munka fogalmainak ilyen befeketítésével valóságos erkölcsi kútmérgezést követ el.

Erkölcsi és szociális érzésünket majd minden lépésnél sérti a bibliai történeteknek egyik vagy másik eseménye. Igaztalan dolog a mi korunk értékítéletei alapján ítélni elmúlt korszakok embereiről. De ha ezeket követendő példaképpen állítják elénk, akkor meg kell mondanunk, hogy miért nem követhetjük őket. Csak úgy találomra veszek ki egy néhány mozzanatot: összhangban avval az antiszociális felfogással, amely a munkát az eredendő bűn büntetésének mondja, az emberi munkaerőnek nagy fellendülését, hatalmas alkotását: a Babel tornyának építését Isten ellen való bűnként állítja oda a szentírás. Az assyr népek hatalmas alkotó kultúráját az ilyen munkára képtelen zsidók az ellenséges nép természetszerű irigységével megrágalmazzák: haragjukat átvizik istenükre, és a kezdetleges népek kezdetleges indulatának ezt a kitérését

évezredek múlva mint az isteni bölcsesség szentesítette igazságot tanítják iskoláinkban. Ott van például Jákob története, aki ami fogalmaink szerint család útján szerezte meg apjának áldását és az elsőszülöttséggel járó anyagi előnyöket. Ma nem láthatunk benne mást, mint örökségi szédelgőt, *Erbschleichert*, aki ravasz fondorlattal tévedésbe ejtette apját. Ezt az embert választja ki Isten és ilyen moralitású egyénekkal hajtja végre azt, ami a bibliai oktatás szerint az emberi élet legfőbb tartalma. Ebben a történetben a családi életről való vad fogalomnak is már ott vannak nyomai. Az anya szövetkezik egyik fiával, Jákobbal, a másik ellen, a másik megrövidítésére. Ugyanez a vonás előkerül megint később Jákobnak és Józsefnek történetében. A gyermektelenséget nagy bajnak érezte a zsidó nép. A gyermek után való vágy eleven élt még az öreg emberekben is. S amikor Isten különös kegyelméből gyermeke lesz öreg férfiakkal is, Ábrahámnak, Zakariásnak, ez mindig harmadik személyek, az Úr angyalának közbelépésével történik. Ilyen kommentárokkal végig kísérhetnők az egész bibliai történetet, amelyen természetesen meglatjuk, hogy egy oly nép viszonyainak visszatükröződése, amely kibontakozó félben volt a nomádság állapotából. Nem mint művelődéstörténetileg érdekes, hanem mint erkölcsileg fejlett, minta-történet ellen kell ellene tiltakozni.

A hitoktatás kozmogóniai részéről szólani sem akarok. Ha tudományos vitákban, folyóiratokban, könyvekben hallgatja az ember a katolicizmus szóvivőit – egyéb felekezeteknél sem áll sokkal jobban a dolog, de hatalma, egységessége és intrazigenciája miatt célszerű róla szólnunk – akkor ők már túl vannak a bibliai teremtéstörténet szószerint vételén és nincs a modern természettudománynak az a vívmánya, amellyel ők ki ne békülnének. Igaz, még ezeken a helyeken is úgy tesznek ezekkel az igazságokkal, mint ahogy mindenről

gondoskodó biblia ajánlotta, hogy a zsidók bánjanak az idegen népek foglyul ejtett asszonyaival: vágják le körműket, nyírják le hajukat és aztán feleségül vehetik őket. De a népoktatásban használt könyvekben ezt a parádés alkalmakra készenlétben tartott módszert sem követik. Ott még a tudományos megismerést, a kor-szellemet arcátlanul sértő primitív zsidó babonákat tanítják a Szent-Lélektől hitelesített igazság gyanánt. Semmi nyoma nincs még ezekben a könyvekben annak, hogy az egyház már elismerte, hogy a bibliai teremtés napjai geológiai korszakokat jelentenek. Azt olvassuk egy 1907-ben tizenkettedik kiadásban megjelent kis képes bibliában (Gerely József) „Isten a világot csupán akaratával semmiből teremtette. Azt akarta, hogy legyen és meglett minden. Így jött létre az ég és a föld, a nap, hold és csillagok, az állatok és növények, az angyalok és az emberek. Mindez hat nap alatt történt. Ezzel példát adott Isten nekünk, hogy mi is minden héten csak hat napon dolgozzunk.” És ilyen hangon, ilyen szellemben megy ez végig: a gyermekek lelkét a legdurvább babonáknak és a csodákban való legotrombább hitnek, mint a legfőbb igazságnak tényeivel táplálják és soha, vagy legalább is nagyon ritkán helyrehozható összevisszaságnak csíráit ültetik el a gyermeki öntudatban. A gyermeki akaratnak megtörését, önbizalmának megroppantását, az alázatosság és engedelmség szellemének felköltését, a modern tudományos világnézet ellen való immunizálási és mindezzel az egyház és papság uralmának megszilárdítását szolgálja legfelsőbb cél gyanánt ez a hit- és erkölcstani oktatás.

3. Az olvasókönyvek.

Nézzük most meg az olvasó- és történeti könyvekben dolgozó szellemet. Kinyitom az elemi iskolák V-VI. osztálya számára való Mócsy Antal és

több más szerzőtől összeállított olvasókönyvnek ötödik kiadását. A 290-ik oldalon olvasható *A szegényügy rendezése* című olvasmány. Ebben kifejtetik, hogy aki hidegben, melegben reggeltől estig házról-házra jár koldulni, annak nem kell semmit adni, mert az ilyen alamizsnázkodás helytelenül gyakorolt irgalmasság. Azokat kell segíteni, akik gyöngeségüknél fogva nem bírnak házról-házra járni alamizsna után. Ezeknek támogatásában igen nagy tér jut a keresztény buzgalomnak, amelynek leghelyesebb megnyilatkozása, ha Páli Szent Vince-egyleteket alapítanak. Következik a hosszú nevű szent életréirása, s befejezésül: „Igen szép lenne ilyen egyesületeket minden plébánia területén alakítani. Az alakítás módjára nézve a főtisztelendő plébános úr bizonyára szívesen fog tanácsokat adni.” A szegényügy rendezésének második fejezete *A szent Antal kenyere*. Ez a rövidebb fejezet a szegényügy rendezésének második leghatékonyabb módja gyanánt azt jelöli meg, „hogy a Szent Antal szobra alatt kitett pörsölybe anyagi körülményeikhez mérten pénzt tesznek” a jámbor emberek. Ugyanebben az olvasókönyvben találunk egy ilyen című olvasmányt is: *A holt kéz élő cselekedetei*. Ebben az olvasmányban elmondja az író, hogy Kunszt József, Haynald Lajos, Császka György kalocsai érsekek mennyit költöttek el templomokra, iskolákra, apácák betelepítésére stb. Császka Györgyről például ezt olvastuk: „De lehetetlen említés nélkül hagynom, hogy számos fiú- és nőtanuló tanul az ő költségén a kalocsai nevelőintézetben és hogy saját udvarában is, a portás tágas szobájában, annyi szegény tanuló (ez idő szerint 20) kap ingyen ételmezést, amennyien elférnek.” A holt kéznek egy másik élő cselekedete abból állott, hogy Kunszt József érsek a budweisi püspöknek imígyen ízent: „Amint ezer év előtt küldöttetek misszionárusokat Adalbert vezetése alatt, úgy küldjétek most leányaink keresztény nevelésére apácákat.”

A természettudományi oktatás szellemére világot vet: *A kereszt alakja a természetben* című olvasmány (261). Kiindul abból, hogy a megváltás jele, a kereszt az egész természetben, minden tárgyon észrevehető. És mennél tökéletesebb valamely teremtmény, annál szembetűnőbb rajta a kereszt. „Vagy az emberi test törzse és a kiterjesztett kezek nem keresztalakot mutatnak-e? A szemek, orr és száj nem keresztalakban vannak-e egymáshoz helyezve? A csontok, az oldalbordák, és a hátgerinc ismét nem kereszt alakjában ágaznak-e szét. Az állatok is magukon hordják a keresztet. Mindegyiknek megvan a kereszt-csontja. A röpülő madarak szintén keresztalakúak. Sőt a halak közt a csukában mindazok a kízó eszközök megtalálhatók, amelyek a Megváltó fölfeszítésekor szerepeltek.” Ugyanígy van a növényeknél, a hegyláncokkal, levegővel, ruhaszövetekkel stb. „A levelek és csomagok, hírlapok nem kerülhetik ki a megkeresztelést. sőt gyakran keresztelőkötés alatt küldünk egyet-mást. Röviden: bármerre fordulunk, mindenütt szemünkbe ötlük a kereszt. A hitetlenek hiába iparkodnak azt az útból eltávolítani, nem tehetik; kénytelenek azzal mindenütt találkozni.”

Nemzeti életrevalóságról elmélkedve azt olvassa az iskolás gyermek: „A külföldi munkás élelmezésben, ruházkozásban csak a szükségesre szorítkozik”, megmaradó pénzén „járadékpapírt” vásárol. Ellenben nálunk „népünk, különösen magyar népünk igen szereti a gyomrát, a vendégséget. Ha disznót öl, tort csap, ha kisebb volt a hízó, marad is, nem is belőle.” Egy másik olvasókönyv, Brunovszky Rezső szerkesztette, megmondja azután, hogy mennyire szereti a magyar nép a gyomrát. Van ebben egy *Mit eszik a magyar nép* című olvasmány. Eszerint a magyar parasztnép télen rendszeren kétszer eszik napjában. Legkedvesebb eledele a lebbencs. „Igen olcsó eledel és könnyű; a lebbencs

napon szárított tésztalaska, mely vízzel, kevés paprikával fő. A munkásosztály a mezei munkáknál hétről-hétre nem eszik egyebet ennél ... Húst igen ritkán és legtöbbit télen esznek. Nyáron át a módosabbak vasárnaponként kevés marhahúst is esznek.” E két miniszterileg egyaránt engedélyezett tankönyv közül az egyik bizonyára nem mond igazat.

Bármeddig szaporítanók is ezeket a szemelvényeket, mégsem lehetne pusztán belőlük magukból hű képet nyerni arról a dohos levegőről, amelyet e könyvek terjesztenek, sem arról a hamisképről, amelyet a gyermekek elé állítanak. Az anyag kiválasztása nem kevésbé irányzatos, mint feldolgozása.

Az olvasókönyv az elemi iskolai oktatás legfontosabb segítő eszköze: a műveltségnek és világfelfogás kialakításának munkájában, a tanító személyiségén kívül, leghatékonyabb fegyvere. Az amerikai népiskolák nagyrésztében az egyetlen tankönyv. Amilyen az olvasókönyvnek, olyan az iskolának a szelleme. Ezért kellett részletesebben megismertetnünk egyet a legrosszabbak és a legerjedtebbek közül valót.

4. A történelmi tanítás.

A történelmi-oktatás ugyanezen a csapáson halad. Itt van előttem Györffy János: *A magyar nemzet története kapcsolatban a világtörténet főbb eseményeivel* című tankönyv. A görögök történetéről szóltában egyetlen szóval sem említi, hogy volt görög tudomány, művészet, irodalom. A görög világnak ezen részéről tehát nem szerezhethet tudomást a gyermek. Ha egyáltalán nem hallana semmit a görögökről, ez nem volna baj: de ha már hall róla, akkor ez a mulasztás botrány.

A világtörténelem főbb eseményeit tárgyaló ezen tankönyvben egyetlen szó nem esik a francia forradalomról. A találmányok és felfedezések sorából az utolsó, amelyről

tudomást vesz, a XV-ik századból való. Mindaz, amit azóta ezen a téren alkotott az emberi szellem, vagyis az egész modern természettudomány és technika nem kap egyetlen sort sem ebben a történelmi tankönyvben. A magyar történelmet ilyen megvilágításban mutatja be a szerző.

„Béla legjobb királyaink egyike volt, aki igen sokat tett az ország jólétének emelésére. Béla a pogányság utolsó lázadását leverte és a keresztény hitet az egész országban végleg megszilárdította. Elrendelte, hogy a vásárokat vasárnap helyett szombaton kell megtartani, hogy így az Úr napját mindenki megülhesse.”

„Szent László legjelesebb királyaink egyike volt. Főgondja volt a kereszténység, meg a rend és béke megszilárdítása... A lerombolt templomokat fölépítette és az egyházat elárasztotta jótéteményeivel; a vasárnapi munkát eltiltotta és elrendelte, hogy mindenki templomba menjen.” „III. Béla bőkezű volt az egyház iránt; sok templomot építtetett, kolostorokat és iskolákat alapított. Példányképül Szent Lászlót választotta, akit az ő kérésére vétetett föl a szentek közé. Ez üdvös intézkedésével megnyerte a magyarok tiszteletét és szeretetét.”

„Lajos nemcsak háborúban, hanem békében is nagy volt, mint törvényhozó és kormányzó. A kereszténység számára templomokat építtetett és vallásos buzgóságáért az egyház zászlótartójának nevezte őt a pápa.”

Ez a tankönyv iparkodik megfelelni a modern tanítás egyik nevezetes követelésének, a szemléltető oktatásnak is: képekben is bemutatja a világtörténelem főbb eseményeit. Huszonegy kép közül tizenkettő vallásos tárgyú. Kérem az olvasót, ne feledje, hogy történelmi, és nem hittani könyvről van szó.

A rómaiak történetéből egyetlen képet közöl, amikor Konstantinosznak megjelen az égen a kereszt: „E jelben fogsz győzni.” A népvándorlás történetéből

azt a képet, amikor Attilát Róma előtt visszaüzi a Leo pápa feje fölött megjelent szent alak. A magyar történet kezdetéről: Szent István, Szent Imre herceg, Szent Gellért vértanúhalála, Szent László a sziklából forrást fakaszt, Magyarországi Szent Erzsébet, Hunyadi János meggyón halálos ágyán és így tovább.

5. Jogok és kötelességek.

A népiskolák ötödik és hatodik osztályában Alkotmánytant is tanítanak. Polgári jogok és kötelességek ismertetését jelöli meg a népiskolai új tanterv e tárgy feladatául. Igazában véve csak kötelességekről és az állami intézményeknek a gyermeki ész számára megemészthetetlenül száraz leírásáról van szó. Egy-két szemelvény megéreztetni az alkotmánytan tanításából kiáradó szellemet. Sebesztha Károly tankönyvében *Egyesületi jog* című fejezet így szól: „Mivel az egyesülésben nagy erő rejlik, nehogy a polgárok szövetkezése a házára vagy a közjóra veszélyessé váljék, törvényeink értelmében minden gyűlésezést a rendőrhatalóságnál be kell jelenteni. ... A gyűléseken a hatóság képviseltetheti magát s ha a tanácskozások rendetlenkedéssé fajulnak, vagy ha veszélyes irányt vesznek, a gyűlést feloszlathatja.” A többi közszabadságok ismertetésénél ugyanaz a rendőri, bizalmatlan szellem, amely semmit sem lát meg a jogok és szabadságok előnyeiből s mindebben nem tud egyebet felfedezni, mint a visszaélésekre, kihágásokra, vétségekre való újabb alkalmakat. Egy kozák hetman fejében nem rajzolódhatik másképen a közszabadságok képe, mint ahogy e tankönyvek a mi tanulóink elé tárják azokat. A jogok és kötelességek mértékét egy másik tankönyv (Hámori Márton) így állítja elibénk:

A jogok: „A cselédnek kialkudott bérét rendesen ki kell adni, őt agyondolgoztatni, éheztetni nem szabad.” Világos, hogy ezenkívül mindent szabad vele tenni.

A kötelességek: „A cselédek szolgálatuk idejét a családfő hatalma alatt állanak, az ő vagy helyettese parancsának engedelmeskedni tartoznak. A cseléd tartozik a családfő rendeleteit pontosan teljesíteni és engedelmeskedni. Ha a cseléd a gazdával vagy annak hozzátartozóival szemben illetlenül viselkedik, minden kikötés nélkül elbocsátható.”

A már említett Győrffy Jánosnak tizedik kiadásban használatos alkotmánytana a polgári kötelességek fejezetben ezt írja: „6. A népoktatás. A honpolgárok egyik legszentebb kötelessége gyermekeiket jól, azaz Isten félelmében, szelíd erkölcsökben nevelni és neveltetni, mert az ország csak úgy lehet boldog, ha polgárai tanultak és jók. Ezt pedig csak a népneveléssel érhetjük el. Az 1868-iki népoktatási törvény elrendeli, hogy minden szülő vagy gyám köteles gyermekeit vagy gyámoltjait élete 6-ik évétől 15 éves koráig nyilvános iskolába járattatni. Az iskolák vagy népoktatási, vagy felsőbb tanintézetek.”

Egy másik alkotmánytan ugyanerről a kérdéstről így ír: „Mivel a nép az uralkodó, tanulnia kell. Ha, nem tanulna, ha tudatlan maradna, nem viselkedhetnék észszerűen, vagy zsarnokká válnék vagy visszaesnék a szolgátságba. A közoktatás tehát a legfontosabb nemzeti feladat. Állami szolgálat. A közoktatásnak három fokozata van (itt elsorolja ezeket). Beszéljünk első sorban az elemi oktatásról.

Az elemi oktatásban részesül az egész nép. Ennek útján sajátítja el azokat a nélkülözhetetlen ismereteket, amelyek alkalmassá teszik, hogy a maga és mások számára hasznos emberré válhasson, hogy szabad polgár lehessen belőle. Ez az oktatás kötelező, vagyis a törvény kötelez minden családapát, hogy taníttassa vagy tanítsa gyermekét. Az a családapa, aki nem taníttatja gyermekét, rossz polgár vagy még helyesebben: meg sem érdemli a polgár nevet. Ez az oktatás világi:

vagyis a törvény tiszteletben tartja a lelkiismereti szabadságot azért, hogy nem tűr meg semmiféle vallásoktatást az iskolában. Az iskolában csak az ész által bebizonyítható igazságokat szabad tanítani.

Nagy baj az, hogy az elemi iskolában tanultakat hamar elfelejti az ember. Azután is kell még tanulni, mikor már felnőve nem jár iskolába. Egész életében tanuljon az ember. Tájékozódjék mindig az újabb meg újabb dolgokról. Ezért tartanak jóakarató emberek eszténként előadásokat, tanfolyamokat.”

Nem kell megjegyezni, hogy az nem Győrffy János tankönyvéből való, hanem Aulard: *Elementes d'instruction civique* című tankönyvének 63-ik kiadásából, amely a legelterjedtebb alkotmánytani kézikönyv a francia elemi iskolákban.

6. Amit nem tanítanak.

A népiskolai tanterv helyet juttat a természettudományoknak is. Elrendeli, hogy a természetrajzot az V-VI. osztályban heti 2 órában, a természettant pedig a VI. osztályban ugyancsak heti 2 órában tanítsák. Egy hat osztályú népiskolában a hivatalos előírás szerint a heti órák száma, valamennyi osztályban 145. Ezekből teológiai és filológiai tárgyakra 70 óra, természettudományokra 14 óra, mennyiségtanra 28 óra, ügyességekre 29, a többi elaprózódik. A természettudományok 14 órájában a földrajz, amelyet történelmi érdekből és felfogás szerint tanítanak, 8 órával szerepel, úgy hogy a természettudományokra 6 óra maradna. Azonban a dolog valóságban hogy áll? Igaz, hogy a miniszteri hivatalos jelentés szerint a 16 ezer elemi iskola közül 12 ezer hat osztályú. De ugyanazon jelentés szerint az elemi iskolák első osztályába. 1904/5. évben beiratkozott 531.881 tanuló, a hatodik osztályba ellenben 92.781. Még ha azt is tesszük fel, hogy a városi isko-

lák tanulói a negyedik osztály befejezése után mind felsőbb iskolákba mennek és így az a kilencvenezer tanuló mind falusi iskolába jár: akkor is a másfél millió iskolába járó fiúból legföljebb háromszázezer részesül a legelemibb természettudományi tanításban és a népiskolák révén csakis 92.781. Ez pedig olyan alacsony szám, hogy bátran mondható: a magyar népiskolákban természettudományi oktatásról beszélni sem lehet.

Ezt a rövid körútunkat avval a végső benyomással fejezhetjük be, hogy az írás-olvasáson és a számolás elemein kívül nagyon kevés a munkálkodó nép számára valóban hasznos ismeretet nyújt a népiskola, s egész tanításának anyagán keresztül vonul az osztályuralmi és egyházi érdekek megvédelmzésének irányzata.

Van ezeken kívül a magyar iskoláknak még egy fontos és különleges feladatuk: a nemzetiségi kérdés megoldásából reájuk eső rész, a magyarosítás.

7. A nemzetiségi kérdés az iskolában.

Az új népiskolai törvényekhez kiadott utasítás szerint a tanító kötelességteljesítésének minimális mértéke, „hogy a nem magyar anyanyelvű gyermekek a negyedik évfolyam végeztével gondolatukat magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudják fejezni”. Az elemi iskoláztatás céljául ezen rendelkezés szerint még a gyermekek anyanyelvétől különböző nyelvnek: az állam hivatalos nyelvének a megtanulását tűzi ki a törvény. Bármennyire bántó vagy fájdalmas lehet egyesekre, sőt sokakra nézve, mégis tényképpen ki kell mondani, hogy a magyar nyelv ez országban számos millió ember előtt ismeretlen lévén, nálunk a népiskolák egy részének a gyermekek számára idegen nyelv tanítása tétetik főkötelességévé. Gondolkodjék bármiképpen is valaki a magyar nyelv általánosan elterjedt ismeretének kívánatosságáról és lehetőségéről, számolnia kell avval a ténnyel,

hogy az idegen nyelvek tanításában az iskolákban elért eredmény jóformán semmis. A középiskolákból kikerült növendékek, akik nyolc éven keresztül tanulnak valamely idegen nyelvet, a dolgokkal ismerős emberek egybehangzó ítélet szerint a legritkább esetekben tudják gondolataikat az illető nyelven szóban és írásban kifejezni. Pedig a középiskolákban a tanulási feltételek sokkal kedvezőbbek, a tanulók száma, a tanárok munkája sokkal kisebb és a rendelkezésre álló idő sokkal nagyobb. Számba kell venni ezenfelül még azt, hogy iskolán kívüli befolyások nem dolgoznak egyenesen a tanítás megnehezítésén, sőt meghiúsításán. A középiskolai német nyelvtanításnak például ma már a legritkább esetekben kell a német gyűlöletből, avagy csak bizalmatlanságból eredő akadályokkal megküzdni.

A nem-magyar anyanyelvű gyermekektől látogatott népiskolákban nem ez a helyzet. Először is ott vannak azok az okok, amelyek a népiskolák munkáját általában olyan vékonyra teszik. A legrosszabb értelemben vett tömegnevelés hatása alá kerülnek a tömegnyomor befolyása következtében tanulásra amúgy sem igen alkalmas gyermekek. Ugyanazok az okok, amelyek miatt olyan hiányos a népiskolából kikerült tanulók tudása, idézik elő azt, hogy a magyar nyelvben való ismeretük is alig valami. De ennek az általános oknak működését erősíti egynéhány különös ok. Az első az iskolák idegen nyelv tanítására való alkalmasságának legalább is problematikus volta. A második, hogy a 6-10 éves életkor általában nem alkalmas idegen nyelvnek grammatikai úton és módszerekkel való megtanítására. A harmadik, hogy azon vidékeken, hol a nem-magyar anyanyelvű népiskolák állanak, számos ellenséges erő és tendencia dolgozik, amely az iskolai magyar tanítás munkájának eredményeit paralizálja. Törvényeink negyven esztendő előtt elrendelték a kötelező iskoláztatást csakúgy, mint a

magyar nyelvnek a népiskolákban való tanítását. Mindkét rendelkezés mind máig végrehajthatlan, azért, mert a viszonyok, amelyeket át akar formálni, sokkal erősebbek, mint a törvényben és mögötte működő erők. Az iskola magyarosító munkája egyáltalán hajótörést szenved azon a tényen, hogy az iskolába járó gyermek a napnak csak egynéhány óráját tölti az iskolában, s hogy az egész életből az iskolára eső idő csak nagyon kicsiny. Ha az életben ható erők olyan irányúak, mint az iskolában hatók, akkor az iskolai élet bélyege erősen rajzolódik ki az egyeseken. Ezért látható meg az ország népességén az iskola kultúrelles munkájának a jegye. Ha az életben ható erők ellentétes irányúak az iskolában hatókkal, akkor az iskola hatása minimális lesz. Így van ez az iskola magyarosító munkájával. Amíg a családi, társadalmi, vallási, községi intézmények románul beszélnek, addig a népiskola magyar tanításainak eredménye nem lesz nagyobb, mint ma. Csak abban az esetben lehetne ennek a munkának eredménye, ha amaz egész társadalmi világ a magyarosításnak kedvező módon alakulna át. Sokan lehetségesnek vélnek egy ilyen irányú fejlődést; e sorok írójának ítélete szerint ez nem tartozik a lehetőségek sorába.

Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy e kérdés egyáltalán nem tisztázott. Vannak írók – s ezek közt első sorban Otto Bauert*) kell említenünk a nemzeti-ségi kérdéstről írott nagyszabású művével, – akik szerint az országok eliparosodása, a kapitalizmus kifejlődése mindenütt a nemzeti öntudat felébresztésével jár, ahol az nincs, és megerősödésével, ahol gyenge

*) Otto Bauer: Die Nationalitätenfrage und die Socialdemokratie. Marx-Studien. II. Band. Wiener Volksbuchhandlung. – Jászi Oszkár tanulmányai a Huszadik Század 1907. folyamában. – F. Kuypers: Volksschule und Lehrerbildung in den Vereinigten Staaten. Teubner, Leipzig.

formában volt meg. Ausztria, különösen Csehország ennek fényes példái. Szerinte az asszimiláció, s így nálunk a magyarosítás, kilátástalan, mivel a történelmi-társadalmi nagy erők ellene dolgoznak. Mások viszont éppen az iparosodástól várják az asszimiláció feltételeinek a megteremtését. Hivatkoznak arra, hogy a népkeveredések, asszimilációk színhelyei a városok, az ipar székhelyei s főképen az Egyesült-Államok példájára, ahol az elamerikaiásodás közönségesen ismert nagyszabású tünemény.

Az angol nyelv tanításában az amerikai iskolák fényes eredményeket érnek el. Pedig minden évben a legkülönbözőbb népeknek milliói kötnek ki az Egyesült-Államokban. Hogy minő állapotokat teremt ez az iskolában, ezt megvilágítja a következő példa. Saint-Louis város népiskoláinak ilyen volt az ethnikai összetétele:

A Schield iskolában: 70 amerikai, 1298 orosz, 121 olasz, 37 más nemzetiségű.

A Lakiede iskolában: 125 amerikai, 144 német, 115 olasz, 107 orosz.

A Monroe iskolában: 400 amerikai, 560 német, 70 cseh, 67 ír, 144 más nemzetiségű.

A Freemont iskolában: 223 amerikai, 773 német, 102 cseh, 48 svéd, 15 svájci.

Az, hogy ilyen összetételű iskolákban eredményesen lehet egy idegen nyelvre, az angolra megtanítani a gyermekeket, az asszimilációs tétel mellett szólana. Érdekes volna pontosan megismerni azokat a módszereket, amelyek ezt lehetővé teszik. Úgy látszik, a tanulók soknyelvűsége olyan tényező, amely magukban a gyermekekben ébreszti fel a közös érintkezési nyelvnek szükségérzetét. Másrészt a bevándorlók maguk, akik bizonyára elégtelenség miatt hagyták el hazájukat és nincs meg bennük a régi hazához s így nyelvhez való ragaszkodásnak az érzése sem. Azonfelül s ez

talán a leghatalmasabb rúgó, ők maguk érzik minden lépten-nyomon az angol nyelv ismeretének a hiányát, gyermekeiket meg akarják óvni a nem-ismeréssel járó hátrányoktól. A hatalmas állammal szemben egyetlen népfajban sincs meg sem az akarat, sem a merészség az állam nemzeti jellegének megtagadására. Mivel nincsen kilátás arra, hogy alkalmazkodásra kényszerítsék, ők alkalmazkodnak hozzá. Az iskoláztatás ingyenessége, az iskolaszerekkel való ingyenes ellátás mind megkönnyítői e folyamatnak.

8. A magyarosítás.

Nálunk mindez másképen van. A magyar nyelv megtanulásának épen leghatékonyabb rugója hiányzik: a nép emberei nem érzik ebbeli tudatlanságuknak hiányát. A középosztálybeli ember már bajosabban boldogulhat nélküle; azért azok megtanulnak magyarul. Bíró vagy ügyvéd nem lehet nálunk az, aki nem tud magyarul. Útkaparó vagy állampénzen tenyészített sztrájk-törő: igen. Az itt lakó nemzetiségekben nincsen meg az az anacionális vonás, amely az amerikai bevándorlót jellemzi. A nemzetiségi iskolákat nem vegyes, hanem többnyire egynyelvű gyermekek látogatják. Közös, érintkezési nyelvük: anyanyelvük. Továbbá: egy olyan államhatalommal állanak szemben, amely törvényekben biztosította nekik anyanyelvük szabad használatát és nemzeti műveltségük kifejtését.

S mivel a magyar nyelv tanításának kényszere mögött – joggal vagy anélkül, nem keresem – ott érzik a magyarosítás szándékát: minden nyílt és rejtett erejükkel dolgoznak az iskola ebbeli munkájának lerontásán. A magyar törvényhozásnak és végrehajtó hatalomnak állandó panaszai mutatják, hogy nem sikertelenül.

Bennünket most még az a kérdés érdekel, hogy a népiskola tanító, ismereteket terjesztő munkájára

milyen hatása van annak, hogy íme egy új feladat előtt áll a magyarországi népiskolák egy jókora része: az osztályuralmi és papi érdekek megvédésén kívül eszközként kell szerepelni a nemzetiségek elleni küzdelemben is, ami egyébként szintén egy leplezett osztályküzdelem. Két példa felel majd erre a kérdésre,

Nemzetiségi vidék állami tanítója mesélte el március 16-án egy társaságban, hogy milyen szép eredménnyel jár működése. Március 15-én iskolai ünnep volt, amelynek befejezte után az igazgató-tanító azt a kérdést intézte a sváb fiukból álló gyermekszereghöz: No fiúk, mit tudtok a németről? S a tanulók kórusban visszafeleltek: Mégis huncfut a német.

Egy nemzetiségi vidéken működő idősebb középiskolai tanár figyelte meg, hogy régebben, a hetvenes években a nemzetiségi vidékekről a középiskolákba került tanulók nem tudtak ugyan magyarul, de egyébként nem volt kevesebb ismeretük, mint amennyi általában szokott lenni az elemi iskolát végzett tanulóknak. Újabban, mióta a nemzetiségi iskolákban mindjobban erősözik a magyar nyelv tanítását, a népiskolából kikerült tanulók szintén nem tudnak magyarul, de azonfelül az egyéb dolgokban való tudatlanságuk nagyobb, mint a tanulók átlagáé. A magyar nyelv tanulására fordított idő, anélkül, hogy a kívánt eredményre vezetne, megakadályozza a tanítás egyéb ágainak viszonylagos hatékonyságát.

Ily módon az a törekvés, amely a népiskolát a magyarosítás eszköze gyanánt használja fel, ezt a célját nem éri el, de igenis jár egy olyan eredménnyel, amely nagyon jó beleillik a magyar népoktatásnak már fent bővebben jellemzett rendszerébe: az ország lakosságának jókora része számára egy újabb fényfelfogó készülék, amely megnöveli a kulturátlanság és tudatlanság sötétségét. Akár kívánt hatása ez ennek a közoktatási politikának, akár nem, maga a tény kétségbevonha-

tatlan. Az iskolahiány, a szegénység, a felekezetiesség, az erkölcsi függőség mellett a népiskoláknak a magyarosítás céljaira való felhasználása is egyik okozója az ország népessége tudatlanságának. Ez az eredmény egyébként nagyon jól beleillik az osztályuralom iskolapolitikai terveibe. A magyar, mint az országnak gazdaság és műveltség tekintetében – a németiséget kivéve – legelőrehaladottabb népe, természetesen leginkább és legelőször van kitéve a gazdasági fejlődésből előálló ébresztő, öntudatot keltő erőknek. A szocialista mozgalom kezdői németek voltak, de a párt zöme ma már magyarokból kerül ki. Ha már a magyar népet nem lehet megóvni a móteltől, legalább a nemzetiségi tömegeket kell lehetőleg sokáig a szegénység és kulturátlanság világában megtartani. A magyar munkás ellen csak így lehet kijátszani a ruthén, tót, román sztrájk-törőt a magyar uraknak. Épen úgy, mint ahogy fejlettebb német munkás ellen Ausztriában a német burzsoázia mozgósította a cseh bérleányomót és sztrájk-törőt, épúgy akarja a magyar munkáltató a nemzetiségi proletárokat kijátszani a magyarok ellen.

Hogy ez az eljárás hathatós legyen, számos más fegyver mellett az iskolára is szükség volt. Csakhogy a Lajtántúli és inneni uralkodó osztályok más és más eszközzel akarták az iskola ugyanilyen irányú működését a néptömegek művelődési színvonalának lehető leszállítására biztosítani. Az osztrák-német burzsoázia úgy, hogy nem adott pénzt jó ideig a cseh iskolákra és ezzel a cseh nép iskoláztatását egészen lehetetlenné akarta tenni. A magyar nemesség meg úgy, hogy szinte ráerőszakolja államsegély formában az állam pénzübeli segítségét a nemzetiségi iskolákra, de csak azért, hogy ennek az államsegélyes falónak a gyomrában bevihesse oda a maga görögjeit s ezt az iskolát is teljesen a saját érdekeinek a szolgálatába kényszerítse.

9. Iskola és társadalom.

Maguk a nemzetiségi iskolák megint a németek kivételével – általában még rosszabbak, alacsonyabb színvonalon állanak, a legdurvább babonák szelleme még korlátlanabban uralkodik bennük, mint a magyar iskolákban. Amennyivel nagyobb általában a nemzetiségi tömegek nyomora és elnyomottsága, mint a magyaroké, ugyananyival rosszabbak és kultúrelenesebbek iskoláik is. De ezeknek még olyan vázlatos leírása is külön könyvet kívánna meg.

Az a kép, amelyet futólagos és a kötet címénél fogva is szükségképen egyoldalú benyomásaink nyomán a népoktatásunk bűneiről megrajzoltunk, félelmetesen szomorú bizonyosága annak, milyen hatalmas, mindenhova benyúló Magyarországon az osztályuralom szervezete. A népoktatás szelleme és szervezete egyaránt szolgálatában áll. Ha sikerült ennek a felfogásnak igazságáról meggyőzni az olvasót, akkor bizonyára egyetért avval a prognózissal is: semmi iskolai reform, semmi pedagógiai újítás nem mulaszthatja el ezeket a bűnöket. Nem tűnhetnek el ezek mindaddig, amíg az általános politikával egyetemben a közoktatásügyi politika vezetése is ama társadalmi osztályok kezében marad, amelynek hatalmi, sőt életérdekük a nép tudatlansága és műveletlensége. Igazi népműveltség, becsületes közoktatás csak demokratikus és szociálisan fejlett államokban lehet valósággá.

Az iskola kicsinyített, de hű térképe annak a társadalomnak, amelyből kinőtt s amelynek érdekeit védelmezi. Arisztokrata uralom alatt álló, abszolutisztikus módon kormányzott társadalmunk, amelyekben fölfelé mindenki alázatos, lefelé gögös, hű képmása az iskola, függő és mukkanni sem merő, de a gyermekekkel szemben zsarnoki módon uralkodó, a „fegyelmet” megőrző tanítójával. Mint politikai intézményeinkből, az iskola

életéből is hiányzik minden nyoma a demokratikus és alkotmányos életnek. Amiképen a politikai elvek és alkotások nem a nép szükségleteiből állanak elő, úgy iskolai intézményeink és tanítási terveink nem a gyerekekből indulnak ki. Amiképen minden igazi népmozgalom nálunk okvetlenül beleütközik az osztályállamtól felállított rendőri korlátokba, úgy a gyermeki lelki élet legjogosabb és legtermészetesebb szükségletei az iskolai fegyelem sorompóiba vagy a tanítónak még mindig igen gyakori mogyorófa-pálcájába. A „vigyázó”, akit kiállítanak az osztály elé és a szolgabíró, akit ráküldenek a falura, ugyanannak az erőnek és ugyanannak a szellemnek a környezethez mérten idomúit jelensége.

Most néhány példán még csak azt akarom megmutatni, hogy noha sehol sem jutottak még el az emberi társadalmak oda, hogy az emberi egyéniség minden erejének kifejlődését biztosítanák, mégis vannak már iskolák, amelyek inkább számolnak a tudás mai állásával, a gyermeki lélek igazi szükségleteivel és hajlamaival, mint a mieink.

III.

Néhány külföldi példa.

Minden amerikai tanterem falán nagy betűvel olvasható a *selfgovernment* szó. Az iskolázás rendje, a tanítás módszere, amely tanítás útján cselekvésre akarja ránevelni a gyermeket, annak a szolgálatában áll. Egy amerikai folyóiratban (*Elementary School* 1902. dec.) megjelent egy elemi iskolai tanulónak dolgozata, amelyet némileg rövidítve közlök. *)

„Tanítónk megbeszélte velünk a különféle kormány formákat. Négyet találtunk: anarchiát, zsarnokságot, patriarchális zsarnokságot és önkormányzatot. Megkérdezte, melyik előttünk a legkedvesebb. Mindannyian az önkormányzatra szavaztunk. Azt gondoltuk, ez alatt minden megtehetünk, amiben kedvünk telik.

Eleinte minden jól ment. De később mind kevesebb ügyet vetettünk egymás jogainak tiszteletben tartására és elérkeztünk az anarchia küszöbére. Tanítónk figyelmeztetett rá bennünket, hogy a szabadsággal való visszaélés egyértelmű a szabadság elvesztésének közeledésével és valamely zsarnok fellépésével. Ámde ez az intellems csak arra volt jó, hogy a gyászos véget kissé elhalássa. Valamelyik délután, mikor egyedül voltunk, nagy zavar-gás támadt körünkben. Váratlanul belépett az igazgató és így szólt: „Ti ilyen módon gyakoroljátok az ön-

*) Az egész idézve W. Förster *Jugendlehre* 168-ik lapján.

kormányzatot?” Utána belépett tanítónk, szótlánul végig nézett rajtunk és szótlánul elbocsátott bennünket. Másnap reggel a következő híradást olvastunk a táblán. „Olyan embereket, akik visszaélnék a szabadsággal, kényszerrel kell rászorítani a törvények megtartására. Az első osztályról megbizonyosodott, hogy nem tudja önmagát kormányozni. Ezért mátol fogva a törvény parancsa alá vettetik. Mindannyian írájtok le a magatok számára a következő rendelkezéseket:

1. Bennetek senki sem bízik meg; bármit tesztek is, valamelyik tanítónak személyes felügyelete alatt teszitek majd. A tanítási órák végeztével helyeiteken maradtok, mígnem valamelyik másik tanító fedezete alatt a másik tanítási terembe vezettetek.” Még néhány szabály következett azután. Valóban úgy bántak velünk, mint foglyokkal.

Néhány nap multán a viselkedésükkel kitűnő tanulókat külön vették. „A szabad tanulók – így szolt a rendelkezés – szabadság és nem a törvény uralma alatt élnek; úgyis önkényt alkalmazkodnak azokhoz az elvekhez, amelyeket maguk dolgoztak ki és tartanak méltányosnak, ahelyett hogy olyan rendelkezésekhez alkalmazkodnának, amelyek megalkotásában nem volt részük és amelyeknek kényszerből kell engedelmeskedniök. Megbízna bennük, ahelyett, hogy felügyelnének rájuk. Tanítóikban barátokat látnak, nem rendőröket. Általánosságban csak azon szokásokat kell tiszteletben tartaniuk, amelyek a jól nevelt emberek érintkezésében szokásban vannak, Pontosabban mondvá, olyan alkotmány szerint kormányozzák öket, amelyet ök maguk vitatnak és határoznak meg.”

Amikor ilyen módon a szabadság előnye nyilvánvalóvá lettek, mind több tanuló vívta ki számára a szabadság jogát – míg végre azután az egész osztály szabaddá lett. Ebből a kísérletből megtanultuk, hogy csak az önkormányzat útján tanulhatni meg, mi a szabad-

ság és mennyi önuralom, becsületérzés és őszinteség szükséges kiérdemelésére.”

Nem a gyermeki előadásnak bámulatos érettsége érdemli meg figyelmünket, hanem az a szellem, amelyik ilyen kérdéseket visz bele az iskolába és ilyen megoldásokkal valóban becsületesen dolgozik azon, hogy a gyermekből szabad ember váljék.

Ugyancsak Förster könyvében olvassuk a következőket. Egy amerikai morálpedagógus William Monroe Massachusetts állam iskoláiban 2972 tanulónak elbeszélte a következő esetet: A tanítónő megtiltotta, hogy a gyermekek hangosan nevéssenek. Amíg a tanítónő a táblánál foglalatzkodott, valaki hangosan kacagott. A gyermekek a tanítónő kérdésére nem akarták megmondani, ki nevetett. Erre felszólították a tanulókat, írják le, helyes volt-e, hogy nem mondták meg, ki nevetett és ha igen, miért volt helyes. 1647 tanuló azon a véleményen volt, hogy teljesíteni kellett volna a tanítónő parancsát. A megokolás így hangzott: Ha nem mondják meg, a gyanú esetleg ártatlanra terelődik. Ha kérdezik az embert, felelni kell. A tanítónak engedelmeskedni kell. A bűnösnek önmagának kellett volna jelentkeznie – ha nem jelentkezett, akkor a többinek kell őt feljelentenie. 1325 tanuló szerint helyes volt a hallgatás. Ezeknek megokolása így hangzott: Amit nem kívánsz magadnak, ne tedd azt másnak. Árukodás csúnya dolog. Nem a gyermekek dolga kikutatni a bűnöst. Meg akartuk akadályozni, hogy megbüntessék a tettést.

Lássunk most néhány példát, mire és hogyan tanítják a gyermekeket. Aki ismeri a magyar iskolák belső életét, tudja, milyen szigorúsággal örködnék azon, hogy a tanulók óráközökben valahogy be ne „firkálják” vagy tele ne rajzolják a táblákat. Az amerikai iskolák tantermeiben köröskörül minden szabad helyen táblák vannak és olyan alacsonyan, hogy minden gyermek, a

legkisebb is elérhesse és gondolatait, érzelmeit, szóval tudatának egész tartalmát a rajzolás nyelvén is kifejezhesse. Evvel a tanuló mozgékonyasága, aktivitása is bekapcsolódik a tanításba, amelynek felkeltése és hasznosítása az egész oktatásnak egyik főcélja. A rajzolásnál még fokozottabb mértékben szolgálja ezt a *manual training*, a kézügyességekre való tanítás, amely Kuypert fentidézett könyve szerint ma a legnépszerűbb tantárgy Amerikában. Az iskolák mellett nincsen templom, a gyermekeket nem kötelezik, hogy misére járjanak, sokan felnőnek anélkül, hogy tömjénfüstöt, ostyát vagy pászkat láttak volna: de minden iskolának megvan a maga műhelye, amelyben megtanítják a gyermeket a szerszámok használatára, amelyben a gőz és villamosság az általános műveltség szolgálatába lép s ahonnan kikerülve a műveltségnek egy új ideálja áll szemük előtt.

Az amerikai iskolákban a munkatanítás nem mint egyik „tantárgy”, hanem mint módszer, mint a gondolat kifejezésnek a beszéddel, írással, rajzolással egyenlő rangú eszköze szerepel az iskolák tantervében. Abból, amit a nagy szocialista utópisták: Owen, Fourier megsejtettek és amit aztán később a Nemzetközi Munkásszövetség 1866-iki genfi kongresszusán Marx a jövő nevelése gyanánt tudatosan kifejtett: a termelő munka, lelki műveltség és testgyakorlás összeműködését a nevelésben: ezt ezek az amerikai iskolák, ha nem is érik el, de útban vannak feléje. Amíg Európában még a legelőrehaladottabb, legnyíltabb fejű pedagógusok sem jutnak túl szavakon, például a történet-tanítás terén s legföljebb annyira jutottak el, hogy a régi papi és világi fejedelmekkel foglalkozó, vértől csöpögő történetírás helyére olyat tettek, amely a műveltségtörténet tanítására is vet némi súlyt: addig néhány amerikai iskola érdekes és eredményes kísérletet tett arra nézve, hogy a gyermekek épen mate-

riális és szociális oldalról átéljék, sőt áttermeljék az egész történelmi életet.

E tanítás kiindulási pontja, hogy a művelődés, egyes fokozatai a munkaeszközökben, termelt árucikkekben testesülnek meg, csakúgy, mint a művészi alkotásokban vagy politikai intézményekben. A gyermekek eme *manual training* révén behelyezkednek minden termelési fokba és a munkából kiindulva ismerik meg minden művelődési foknak az egész életét. A new-yorki Horace Mann iskola „tanmenete” a következő: Első év: 1. kezdetleges élet; 2. pásztorélet és földművelés; 3. ipar és kereskedés kezdete; 4. a családi élet a gyarmatosítás (amerikai) idejében; 5. a házi használatra készített árúktól az iparművészeti cikkek felé való haladás kora; 6. a modern épület; a gyári üzem mechanikai elemei; 7. a jelen kor forgalmi és szállítási eszközei. A történelmi életnek ezen fokozatait úgy ismeri meg a tanuló, hogy minden évben a kijelölt kornak megfelelő munkaeszközöket, ruházatot, ételeket stb. elkészítik az iskolában, akár külön-külön minden egyes gyermek, akár pedig az osztály kollektív munkája gyanánt. Ugyanaz a munkanem, például szövés, fonás természetesen előkerül majd mindegyik fokon,, a technika az idő szerinti fejlettségének megfelelő módon. A már említett iskolában az első osztályban a gyermekek az indiánus életet élik végig; gyakran megfelelő öltözetben, nehezen szakadó füveket fonnak kézzel valamiféle kelmévé; a második évben már keretet, tűt használnak és gyapjút dolgoznak fel; a harmadik évben a kerethez henger is alkalmaznak; a negyedik évben második keretet és így tovább, míg végre eljutnak a mechanikai szövőszékhez.

Most még egy kérdésnek különféle országok iskoláiban való tárgyalásának a bemutatásával jellemezni kívánom az illető országok iskoláiban és talán közéletében is uralkodó szellemet. Egy oly kérdést választok,

amelynek mindenütt megvannak a szociális vonatkozásai: a cselédkérdést s kommentár helyett a tényeket állítom ide.

1. Egy magyar olvasókönyv (Benedek E. és Földes G.) 8-ik kiadásából: *Gazda és cseléd* címen ezt olvassuk egyebek közt:

„Sokszor halljuk a panaszt, hogy nincsenek most már olyan jó cselédek, amilyenek régen voltak. Ha meg a cselédeket halljuk, ritkaság az olyan, amelyik ne panaszkodnék a gazdájára. Annyi bizonyos, hogy vége azoknak a régi jó időknek, mikor a cselédet családtagul tekintette a gazdája s ő maga is a családhoz tartozónak tekintette magát, húzott az ura házához ... A helyes bánást nehéz eltalálni, mert embere válogatja, hogy melyiknek mutogassuk inkább jó oldalunkat s melyikkel éreztessük jobban a gyepőt. A jó bánásmóddal sem szabad túlmennünk a kellő határon, mert a ravaszabb cseléd ebben mindjárt gyöngeséget lát és hamar a nyakunkra nő, visszaél a jóssággal. A cseléd érezze mindig, hogy megbecsüljük, de érezze azt is, hogy nem a cseléd társával, hanem a gazdájával áll szemközt ... Ha a cselédnek pontosan kijár, ami őt megilleti, sőt, ha igyekezetét látva, itt-ott alkalomadtán kedvezünk is neki, hasznát fogjuk látni, érdekünket a magáénak tekinti. Végül pedig ápoljuk a cselédben a vallásosságot. Nyomott helyzetén a vallás ad neki vigasztalást, ez békíti ki sorsával, ez tanítja megtűrni, remélni.”

Egy igen konzervatív hajlamú francia *Cours de morale* (Mabilleau) *A cselédek* című fejezetéből íme néhány szemelvény. Szembeállítja a régi rabszolgaságot a mai cselédsorssal, amelyet így jellemez: „Szabadon szerződik a mai cseléd oda, hova akar és annyi időre, amennyi neki tetszik. Munkája fejében, lakáson és ellátáson kívül, fizetés is jár a cselédnek. Általában olyan a helyzetük, mint a munkaadónál dolgozó munkásé, aki kialakítja bérét és ugyanolyan bánásmódra

van joga. A cseléd az illendőség határain belül élhet termézszerűleg a szólás- és gondolkozásszabadsággal. A képviselőválasztás napján tetszés szerint élhet szavazati jogával és a gazdának nem szabad visszaélni befolyásával, hogy nyomást gyakoroljon lelkiismeretükre vagy öntudatukra. Viszont vannak helyzetükből eredő kötelességeik, amelyekről nem szabad megfeledkezniük.” Ilyenek az engedelmesség, a ragaszkodás, a gazda megbecsülése. „A gyermekek sohase feledjék el, hogy a cseléd is ember, akinek ép úgy joga van a megbecsültetésre, mint az úrnak. Nem vét eme tisztelet ellen, aki parancsol nékik, mert hiszen azért fogadták, hogy engedelmeskedjék.”

Egy svájci olvasókönyvben fel van véve W. Forst érnek egy olvasmánya a cselédekről. Íme néhány részlet belőle:

„Egy fiúnál, aki sokat gorombáskodik a cselédekkel, láttam múltkor egy állattani könyvet. „*Az aranyfácán*” fejezetnél volt kinyitva. Hol van az aranyfácán hazája, miképen él, milyen éghajlat alatt nem marad meg, hogyan kell gondozni, ha rabul esik, mivel táplálkozik, miből építi fészket: mindenről pontosan beszámolt a könyv. A sok olvasás elnyütte a lapokat; mert a fiú nagyon szerette a természetrajzot. És ha a cseléd helyett az aranyfácán terítette volna meg az asztalt és vetette volna meg az ágyakat: ennek bizonyára nagyon jó dolga lett volna – mert hogy mi van, mi nincs az aranyfácán kedvére, azt nagyon jól tudta a fiú. Maga a fiú is úgy viselkedett, mint valami aranyfácán. Többet tudott ugyanis, mint a pajtásai és ezért nagyon műveltnek tartotta magát. Már most azt kérdem tőletek: Ha választanotok kellene két fiú között, akik közül az egyik az iskolán kívül egyetlen könyvet se olvasott, ellenben sokat gondolkozott azon, hogy miképen érezheti magát egy leány, akinek idegen házban kell pénzért szolgálnia és sokszor napjában még

egy félórányi szabad ideje sincsen és egy másik között, aki mindennap felfal egy könyvet, de még sohasem gondolt életében a cseléd szenvedéseire: melyiket mondanátok a két fiú közül műveltnek. Bizonyára az elsőt. Mert csak az műveltség, ami durva modorunkat megneemesíti és szeretetre meg önuralomra tanít bennünket ... Aki a számtalan piszkos tányér közepette egyszer megfigyelt egy cselédleányt, az már bizonyára gondolt arra, hogy milyen szomorú dolog mindig ilyen piszkokban élni, amikor mi szép, tiszta szobáinkban lakunk és ami piszkos a szobánkban, azt menten kivitetjük. Hogyan lehet a cselédet ezért a piszkos környezetért némileg kárpótolni? Legalább azt meg kell tenni, hogy az ember olyan tisztán bánik vele, ahogy csak lehet és hogy a csontok meg főzelékmaradékok mellett legalább gorombaságokat nem küld ki a konyhába, hanem olyan szerényen és művelt ember módjára viselkedik vele szemben az ember, mintha a legjobb szobában és a legjobb társaságban volna.” De elég volt ezekből a fájó példákból.

TARTALOM.

I. fejr. A tanítás szervezete.

1. Az osztatlan iskola.....	7
2. Tanítók és tanulók	10
3. A tankötelezettség	12
4. Az elmaradók.....	14
5. A gyermekmunka	17
6. Az iskola oszlopai.....	21
7. A politikai struktúra	22
8. A demokrácia az iskolai igazgatásban	23
9. A plébános	25
10. A népoktatás napszamos-sorsa.....	28
11. A tanító sorsa.....	32

II. fejr. A tanítás szelleme.

1. Egységes vagy osztályműveltség	37
2. A theológiai szellem	40
3. Az olvasókönyvek	46
4. A történelmi tanítás	49
5. Jogok és kötelességek	51
6. Amit nem tanítanak	53
7. A nemzetiségi kérdés az iskolában	54
8. A magyarosítás	58
9. Iskola és társadalom	61

III. fejr. Néhány külföldi példa. 63